

ეკატერინე კობახიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო

ROMA ETRUSCA

საკვანძო სიტყვები: ეტრუსკები, რომაელები, ეტრუსკული რომი, ანტიკური წყაროები.

ეტრუსკული მემკვიდრეობა, რომელიც უძველესი ხმელთაშუაზღვისპირეთის კულტურათა შორის განვითარების მაღალი დონითა და ორიგინალობით გამოირჩევა, თავისთავადაც იმსახურებს ყურადღებას, თუმცა, ამავდროულად, იგი უაღრესად მნიშვნელოვანია იმ წვლილის გამო, რომელიც შეიტანა ანტიკურ და განსაკუთრებით, რომაულ ცივილიზაციაში. Roma Etrusca („ეტრუსკული რომი“) სწორედ ამ უკანასკნელ საკითხ ჰფენს მეტ სინათლეს.

გამოვლენა იმისა, თუ რა როლი მიუძღვის ეტრუსკულ მემკვიდრეობას რომაულ კულტურაში, მნიშვნელოვანია როგორც რომაული ცივილიზაციის ფორმირების შესწავლის თვალსაზრისით, ისე, რაც დღეს უფრო მეტ აქტუალობას იძენს, via Roma ევროპული კულტურების ჩამოყალიბების კვლევის კონტექსტშიც. საყურადღებოა აგრეთვე იმის იდენტიფიცირება, თუ რა დატვირთვა ჰქონდა ამა თუ იმ ელემენტს ეტრუსკულ

სინამდვილეში და რა ღირებულება და მნიშვნელობა შეიძინა მან სხვა კულტურულ გარემოსა და ქრონოლოგიურ პერიოდში.

ინფორმაცია თავმოყრილი და გაანალიზებულია როგორც ანტიკური წყაროების მიხედვით, ისე არქეოლოგიურ მონაცემებისა და თანამედროვე გამოკვლევების გათვალისწინებით.

საკვლევი საკითხის მრავალწახნაგობიდან გამომდინარე, საყრდენ წერტილად ვირჩევთ ე.წ. თემატურ პრინციპს, რაც გულისხმობს მასალის თავმოყრას კონკრეტული შინაარსობრივი ჯგუფების მიხედვით.

ყოველ ჯგუფს, თეორიულ მსჯელობასთან ერთად თან ახლავს ამ სფეროსთან დაკავშირებული ე.წ. „პრაქტიკული“ ნაწილი- ენობრივი მასალა, კერძოდ, იმ ტერმინთა განხილვა, რომელთა წარმომავლობა ან უეჭველად ან სავარაუდოდ ეტრუსკულია.

თითოეული ჯგუფი, თავის მხრივ, ინფორმაციის რამდენიმე ქვეჯგუფად დაყოფის საშუალებას გვაძლევს, რაზეც დაწვრილებით ქვემოთ ვიმსჯელებთ.

1. პოლიტიკური და სოციალური სფერო

ა) სახელმწიფოს ორგანიზების პრინციპი

ეტრუსკთა გამოცდილება სახელმწიფოს მშენებლობის და მისი ორგანიზების საზოგადოების საქმეში რომაელებმა არაერთგზის გამოიყენეს.

როგორც ცნობილია, ეტრურიაში თავდაპირველად ყოველ ქალაქს მართავდა მეფე, ლუკუმონი (ეტრ. lauchme). დღესდღეობით დაუდგენელია, იყო თუ არა ეს თანამდებობა არჩევითი, მაგრამ, წყაროებზე დაყრდნობით, დანამდვილებით შეიძლება

ითქვას, რომ მეფის ძალაუფლება არ იყო აბსოლუტური. იგი ემორჩილებოდა მკაცრად დადგენილ საკანონმდებლო სისტემას და რელიგიურ-პოლიტიკური ფუნქციებით აღჭურვილ კოლეგიას (*Ath. Deipnosophistai*, X, 200).

სახელმწიფოს მმართველობის მონარქიული პრინციპის, ე.წ. *civitas regia*-ს, როგორც მას ციკერონი უწოდებს, ძირითადი მახასიათებლები რომაელებმა ეტრუსკებისაგან, მეზობელთაგან ამ სფეროში ყველაზე გამოცდილთაგან ისესხეს.

უფრო მეტიც, მკვლევართა უმეტესობის აზრით, მითი რომულუსისა და რემუსის შესახებ თავიდან ბოლომდე ეტრუსკული წარმოშობისაა. ამაზე მიანიშნებს Romulus-ის და Remus-ის, თავად ქალაქის (Roma) ეტრუსკული ეტიმოლოგია. ყველა ეს საკუთარი სახელი მომდინარეობს ეტრუსკული საგვარეულოს (*ruma*) სახელიდან (შდრ. აგრეთვე ტიბრისის ძველი სახელწოდება - *Rumon* (*Serv. ad Aen.* 8, 63, 8)). ეტრუსკებსვე უკავშირდება მითში ნახსენები მარსის, *lupus*-ის და *Acca Larentia*-ს სახელების ეტიმოლოგია.¹

ამგვარად, თუკი დავუშვებთ, რომ რომულუსი და რემუსი, რუმას საგვარეულოს წარმომადგენლები აფუძნებენ ქალაქს (ქალაქის დაფუძნება კი ხდება, როგორც ამას არაერთი წყარო ადასტურებს, ეტრუსკი მისნების კონკრეტული მითითებების სრული დაცვით. ამ საკითხზე ჩვენ ქვეთავში „რელიგია“ ვიმსჯელებთ), რომლის პირველი მმართველი რომულუსი ხდება, ბუნებრივია, რომ იგი შეიძლება ჩაითვალოს რომის პირველ ლუკუმონად. ანალოგიურ თვალსაზრისს გამოთქვამს პროფ. რ. გორდეზიანი, როდესაც განიხილავს ეტრუსკული ფუძის *lauchme*-ს არაპროდუქტიულობის მიზეზს ენაში: „*lucumones-*

¹ გამყრელიძე 2002, 135.

ები თავისი წარმოშობით პირველ ლუკუმონს ან ლუკუმონებს, რომულუსსა და რემუსს უკავშირდებოდნენ, რომელთაც ეს მეტსახელი მიიღეს ვითარცა მგლის ძუძუნაწოვებმა ანუ ლუკ-ვებმა“.²

რომი რომ ნამდვილად ეტრუსკული ქალაქი იყო, ამას მისი ტერიტორიის ტრიბებად დაყოფის პრინციპშიც ვხედავთ. კერძოდ, ვაროსთან ვკითხულობთ, რომ „რომის მიწა თავდაპირველად დაყოფილი იყო სამ ნაწილად და მათ მიხედვით, ტრიბებს ეწოდებოდათ ტიტინსიუმ, რამნიუს, ლუკერუმ. ამგვარად, სახელდებულნი იყვნენ, ენიუსის მიხედვით, ტიტინსიუმ-ტატიუსის გამო, რამნიუს-რომულუსის გამო, ლუკერუს-ლუკემონის გამო, თუმცა ყველა ეს სიტყვა ეტრუსკულია, როგორც ამბობს ვოლნიუსი, რომელიც ეტრუსკულ ტრაგედიებს წერდა“ (Varro, *Ling.* V, 55).

ამ ნაწყვეტიდან საყურადღებოა, პირველ რიგში, ის ფაქტი, რომ რომის პირველი ტრიბებიდან ერთ-ერთს ლუკუმონთან ჰქონდა კავშირი (ლივიუსის თქმით, რომულუსის მოკავშირე ტიტუს ტატიუსის წინააღმდეგ ბრძოლაში).

თუმცა, თანამედროვე მკვლევართა აზრით, Tities, Ramnes, Luceres, ეტრუსკული გვარებია.³

ამრიგად, ვოლნიუსის მოსაზრება დანარჩენ ტერმინთა ეტიმოლოგიის შესახებ, რეალობისგან შორს არ უნდა იყოს.

განსაკუთრებით ამაში გვარწმუნებს რომულუსის სახელის სახეცვლილება ტრიბის სახელწოდებაში Ramnes. ეტრუსკულში, როგორც ცნობილია, არ არსებობს o ხმოვანი, რომელიც რომაულ სახელთა გადმოტანისას ჩანაცვლებულია u ან a ხმოვ-

² გორდეზიანი 2007, 324.

³ გამერელიძე 2002, 34

ნით (a/u აბლაუტი დასტურდება ონომასტიკაში. ამასთან, ტერმინში Ramnes ჩანს ეტრუსკული ზედსართავული სუფიქსი na/n. იგივე შეიძლება ითქვას ტიტინსიუმზე.

რომაელებმა ეტრუსკებისაგან, სამეფო მმართველობასთან ერთად გადმოიღეს სამეფო ატრიბუტიკაც, კერძოდ, სამეფო ტახტი, რომელიც სპილოს ძვლისგან მზადდებოდა, სამეფო ტანსაცმელი (ტრაბეა), მეფეთა და მის კარისკაცთა თანმხლები ლიქტორების ინსტიტუტი (Liv. I, 38, 6-8. D. S. Bibliotheca historica, V, 40, 1).

შემდეგ, ზოგიერთ ეტრუსკულ ქალაქში მონარქია დაეცა და შეიცვალა ოლიგარქიით, ანუ ეტრურიის ქალაქ-სახელმწიფოები იმართებოდა წარჩინებულთა ე.წ. კოლეგიით, რომელსაც სათავეში ედგა არა მეფე (Iucumon), არამედ ორი zilach/zilath.

მოგვიანებით, zilach-თა რაოდენობა იზრდება (tzilach maru(nu)chva, zilach putsva, zilch cechaneri, zilth mechlransal). ეს ცვლილება ეტრუსკული ქალაქების კვალდაკვალ რომშიც განხორციელდა.

სწორედ zilach მიიჩნევა თანამედროვე ეტრუსკოლოგიაში რომაული კონსულებისა და მაგისტრატების წინაპრად.⁴

ეტრუსკებისაგან ამ ინსტიტუტის სესხების ფაქტს რომაული წყაროებიც აღიარებენ. მაგალითად, სალუსტიუსთან დაცულია იულიუს კეისრის სენატში ერთ-ერთი გამოსვლის ტექსტი.

„ჩვენს წინაპრებს, მამა სენატორებო, – ამბობს კეისარი – არასდროს აკლდათ განსჯის უნარი, არც სიმამაცე და არც სიამაყე უშლიდათ ხელს გადმოეღოთ სხვათა ჩვეულებანი, თუკი ისინი სასარგებლონი იყვნენ. საბრძოლო იარაღთა უმრავლე-

⁴ Cristofani 2000, 161.

სოზა მათ სამნიტებისგან გადმოიღეს, მაგისტრატების ნიშნები (*insignia magistratum*) – ეტრუსკებისაგან“ (*Sall. Cat.* 51, 37-38).

insignia magistratum-ში იგულისხმება, პირველ რიგში საგანგებო სავარძელი (*sella curulis*), რომელიც ეპყრათ კურულის მაგისტრატებს და ფასციები, რომელთაც რომაელთა საკონსულო მორთულობებში ვხვდებით.

ფასციები, როგორც ამას ანტიკური წყაროები (დიონისე ჰალიკარნასელი, სილიუს იტალიკუსი) და არქეოლოგიური მონაცემები ვეტულონიიდან, კიუზიდან ადასტურებენ, ეტრუსკული წარმომავლობისაა.

ტყავის ქამრებით გადაკრული წვეპლების შეკვრა, რომელშიც ცული იყო ჩამაგრებული როგორც მაგისტრატების სიმბოლო, ხელში ეპყრათ ლიქტორებს, რომლებიც წინ მიუძღოდნენ თანამდებობის პირებს (ეტრურიაში: მეფეს – 12, რომში – მეფეს ან მოგვიანებით, კონსულს – 12, პრეტორს – 6).

ამგვარად, რესპუბლიკური სისტემა, რომელიც რომში მეფის გაძევების შემდეგ დამყარდა, არსებითად, ჩვენი აზრით, წარმოადგენდა ეტრუსკულ ქალაქთა მმართველობის გვიანდელი ეტაპის, კერძოდ, ზემოთნახსენები *zilach*-ის ინტიტუტის მიბაძვას.

ერთ საკითხს უნდა მიაქცეს საგანგებო ყურადღება – რომის კანონიკური ისტორიის მიხედვით, თუკი, მაგალითად, ლივიუსის მონათხრობს დავეყრდნობით, დავასკვნით, რომ რომაელმა ხალხმა გააძევა საძულველი (თანაც არალათინი) მეფე და ერთპიროვნული დესპოტიზმი სამართლიანი მმართველობის სისტემით ჩაანაცვლა.

შეხედოთ მონათხრობს სხვა კუთხით. ვინ არიან ტარკვინიუს ამაყის გამძევებლები, აჯანყების წამომწყებნი და შემდეგ-

ში კონსულები – იუნიუს ბრუტუსი და ტარკვინიუს კოლატინუსი – ერთი – მეფის მამიდაშვილი და მეორე – მისივე ბიძაშვილი, ეს უკანასკნელი თავადაც ტარკვინიუსი.

არსებითად, სახელმწიფო გადატრიალება, რომელსაც თან მოჰყვა სახელმწიფო მმართველობის სისტემის შეცვლაც (*civiltà regia*-ს *res publica*-თი ჩანაცვლება) ნათესაური შუღლის ამსახველი ეპიზოდი უფროა, ვიდრე რომელი ხალხის თავისუფლებისთვის ბრძოლის გამომხატველი. ამასთან, ეტრუსკ მეფეს ისევ თავისიანები, ძალაუფლების ხელში ჩაგდების სურვილით ანთებული ტომით ეტრუსკები დაუპირისპირდნენ.

საყურადღებოა, რომ ეს ცვლილება რომში მეზობელ ტარკვინიასა და არეცოში უკვე მომხდარი ცვლილებების კვალდაკვალ განხორციელდა. ამ ეტრუსკულ ქალაქებში *lucumon*-ის ძალაუფლება ამ პერიოდში უკვე *zilach*-თა ხელშია.

საბოლოო დასკვნებისთვის გავეცნოთ ამ თემატურ ჯგუფთან დაკავშირებული ტერმინების ეტიმოლოგიურ სურათს. ამ თემატურ ჯგუფში ეტრუსკული ეტიმოლოგიები აქვთ შემდეგ სახელებს:

Urbs „ქალაქი“ (ვარო); *Roma* რომი; *Palatium* < მწყემსების ეტრუსკული ქალღმერთი *Pales*; *Latium* < ეტრ. საკუთარი სახელი; *Luceres*, *Ramnes*, *Titienses* < ეტრ. გვარები; *celerēs* ყველაზე ადრეული დასახლება რომელი მხედრებისა ცენტურიებში, შემდეგ მათ ეწოდათ *flexunt* და *trossuli*, სამივე ეტრუსკულია. *populus* < *poplu* **Popluna* < *Populonia*; *praetor* < ეტრ. *purth*; *servus* < *Servius Tullius* ყოფილი *Mastarna*; *verna* „მონა დაბადებული ბატონის სახლში“; *sculna* „მოსამართლე“; *satellus*, *itis* „პირადი მცველი, თანამგზავრი“ < *zatlach*; *cliens*; *consul*; *curia*; *classis*; *lucumo*, *magister* < *macstre*; *mean(n)isnanius* „მაგისტრატის, მუნი-

ციპალური მოხელის სახელი“; maro „მუნიციპალური მოხელის სახელი < maru.

ამრიგად, სახელმწიფო მოწყობის როგორც ე.წ. მონარქიული, ისე რესპუბლიკური მმართველობის სისტემა როგორც ამას წყაროები, არქეოლოგიური მონაცემები, ენობრივი მასალა და თანამედროვე ეტიმოლოგიური გამოკვლევები ადასტურებენ, იყო ნასესხები ეტრუსკებისაგან.

ბ) ქალთა მდგომარეობა

ამავე თემატურ ჯგუფში განვიხილავთ ქალთა მდგომარეობას, რომელიც საზოგადოებრივი ურთიერთობების ერთი მიმართულების ამსახველ საკითხს წარმოადგენს.

მიუხედავად პატრიარქალური სისტემისა, ეტრუსკული საზოგადოება ქალს განსაკუთრებულ უფლებებს ანიჭებდა. მართალია, მამაკაცი (pater familias) ოჯახში საკუთარ კანონებს ამკვიდრებდა, მაგრამ ქალი (mater familias) თავის სიტყვას ამბობდა და ხშირად ეს სიტყვა გადამწყვეტი იყო.

ამასთან, ოჯახის გარეთ ეტრუსკი ქალები გარკვეული თავისუფლებითაც სარგებლობდნენ, რაც მათი თანამედროვე ელნინი თუ იტალიკი ქალბატონები მოკლებულნი იყვნენ – ეს წრებოდნენ სპორტულ და თეატრალურ სანახაობებს, ნადიმს, სხვადასხვა რიტუალს.⁵

რომაული ლიტერატურის ცნობილი პერსონაჟის, ტარკვინიუს პრისკუსის მეუღლის, ტარკვინიელი ეტრუსკი წარჩინებული ქალბატონის, ტანაკვილ ტარკვინიელის ხასიათი და ქმედებები სრულიად შესაბამისია მის თანამედროვე ეტრურიაში მშვენიერი სქესის მდგომარეობასთან, როგორც ამას ეტრუსკუ-

⁵ Staccioli 1990, 31.

ლი ეპიგრაფიკული და იკონოგრაფიული მონაცემებიც ადასტურებს.

სამეფო კარის ინტრიგებში ჩართული და რომის პოლიტიკური ცხოვრების წარმმართველი ამ ქალის პიროვნული თავისუფლება ეტრუსკი ქალის ერთგვარ სავიზიტო ბარათად იქცა რომაულ ლიტერატურაში.

ეტრუსკ ქალთა თავისუფლების შესახებ ანტიკურობაში შექმნილი გარკვეული მითქმა-მოთქმა საფუძველს უქმნიდა ანეკდოტურ ცნობებს, რომელსაც ორიოდე ბერძნულ წყაროშიც ვხვდებით.

საგანგებოდ გვინდა შევჩერდეთ ერთ მათგანზე, რომელიც ათენაიოსს აქვს გამოყენებული. ბერძენი გრამატიკოსი თხზულებაში „Deipnosophistai“ იმოწმებს ძვ.წ. 377-320 წლებში მოღვაწე მწერალ თეოპომპოსს: „თეოპომპოსი CLIII წიგნში თავისი „ისტორიებისა“ ამბობს, რომ ტირენელებს ქალები მუდამ თან ახლავთ. ისინი ზედმიწევნით უვლიან სხეულს და სრულიად შიშვლები ჩნდებიან მამაკაცთა საზოგადოებაში. ნადიმზე ისინი მაგიდასთან მეუღლესთან ახლოს კი არ არიან – არამედ დამსწრეთაგან ნებისმიერთან, ადღეგრძელებენ ვისაც უნდათ. ძალიან მაგარი მსმელები არიან და შესახედავად ძლიერ ლამაზნი“ (XII, 515).

ინფორმაციის ანალიზისათვის, პირველ რიგში, ანგარიშგასაწევია ის ფაქტი, რომ თავად თეოპომპოსს ანტიკურობაში ჰქონდა ცილისმწამებლისა და ბილწსიტყვაობის მოყვარულის რეპუტაცია (კორნელიუს ნეპო მას უწოდებს maledicentissimus) და იგი სკაბრეზული სიუჟეტების მთხზველად იყო ცნობილი.

ბუნებრივად ისმის კითხვა, თუკი თეოპომპოსის ცნობები უტყუარია, რატომ არ ჰქონდა მას დადასტურება სხვა ავტო-

რებთან, განსაკუთრებით კი რომაელებთან, რომლებიც ყოველდღიურად ურთიერთობდნენ ეტრუსკებთან და შეეძლოთ არ დაემაღლათ სიმაღლე იმ დროიდან მაინც, როდესაც ეტრუსკებთან დაპირისპირება ჰქონდათ და იმ პერიოდიდან, როდესაც ისინი დამარცხებული და დაპყრობილი ჰყავდათ.

თუკი დავუშვებთ, რომ ეტრუსკი ქალის მდგომარეობა იმდენად შოკისმომგვრელი იყო ბერძენთათვის, რომ ისინი მათ კურტიზანებად წარმოუდგებოდათ, და ამას, ამ პერიოდის გარკვეული მოდაც ხელს უწყობდა (თეოპომპოსის კიდეც ერთი თანამედროვე მწერალი, ტიმეოს ტაორმინელიც სკანდალურ ამბებს იყენებდა თავის ნაწარმოებებში ან სულაც თავადაც თხზავდა), თეოპომპოსს გარკვეული გამართლება შეიძლება მოემეზნოს, მაგრამ არის ერთი გარემოება.

კერძოდ, ცნობილია, რომ თეოპომპოსის დროს ქალაქები მილეტოსი და სიბაროსი, რომელნიც ათენის მეტოქენი იყვნენ, ეტრუსკებთან მჭიდრო ურთიერთობას ინარჩუნებდნენ. ეს ურთიერთობა ზიანს აყენებდა ათენის სავაჭრო აქტივობის განვითარებას.

ეტრუსკთა განქიქებით ათენელი თეოპომპოსი მიზნად ისახავდა ეტრუსკთა ე.წ. ანტიპროპაგანდას, მათ წარმოდგენას მტრული და მორალურად მიუღებელი სამყაროს ნაწილად.

ეტრუსკი ქალების შედარებითმა თავისუფლებამ არა მხოლოდ ბერძნული, არამედ რომაული საზოგადოებაც დააინტერესა და პირველისაგან განსხვავებით, ეტრუსკთა მიზამვის სურვილი შეუქმნა.

ჩვენი აზრით, სწორედ ამ მიზამვის წყალობით, რომელმა ქალბატონებმა ძველი იტალიის მკვიდრი სხვა ტომთა ქალებისაგან განსხვავებით, საზოგადოებრივი ცხოვრების საჯარო

სფეროში მეტი თავისუფლება მიიღეს. ისინი ესწრებოდნენ თეატრალურ, სპორტულ სანახაობებს, მონაწილეობდნენ ღონისძიებებში, გარკვეულწილად ჩართულნი იყვნენ ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, სამეფო კარის ინტრიგებში.

ჩვენს ამ მოსაზრებას ნაწილობრივ ადასტურებს ლივიუსთან მოყვანილი ერთი ეპიზოდი. სერვიუს ტულიუსის, რომის მეექვსე მეფის ქალიშვილი ტულია, რომელიც მეუღლის, ლუკიუს ტარკვინიუსის (შემდგომში ამაყის) გამეფებას ბოროტ-მოქმედებებით და ძალადობით ცდილობს, მისაბამ მაგალითად ჩვენს მიერ ზემოთნახსენებ ტანაკვილს წარმოსახავს.

„ტანაკვილს, უცხოელს, სულიერი ძალა ჰქონდა გამეფებინა ორი უწყვეტი მეფობით, ჯერ ქმარი და შემდეგ სიძე“ – ამბობს შურით აღსავსე ქალბატონი.

2. სამხედრო სფერო

ის ფაქტი, რომ ეტრუსკები გამოირჩეოდნენ განსაკუთრებული საბრძოლო თვისებებით, ჯერ კიდევ პინდაროსის ერთ-ერთ ოდაშია აღნიშნული. პოეტი მუხლმოდრეკით ევედრება ზევსს, რათა მან:

„... მოთვინიერებული
ცოტა ხანს შინ (დააყოვნე) ფინიკიელის და ტირსენიელთა
საბრძოლო შემახილი“

(I, ეტნა, 72, 102)

თუკი დიდესიც აღნიშნავს, რომ პელოპონესის ომში ათენელებმა ეტრუსკთა ფლოტს დახმარება სთხოვეს სირაკუზელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში (ძვ.წ. 415-413 წ.) („ისტორია“, II, 57) და ეს გასაკვირი არ იყო, რადგან, როგორც დიოდოროს სიცილიელი ამბობს: „ძველად მათ სახელი გაითქვეს თავისი მამა-

ცობით, დაიპყრეს უზარმაზარი ქვეყანა და დააფუძნეს მრავალი მნიშვნელოვანი ქალაქი. შეიქმნენ რა ძლევამოსილნი საბრძოლო ხომალდების წყალობით, თავიანთი ბატონობა დაამყარეს ზღვებზე. სწორედ ამიტომაც იტალიის ერთ-ერთ ზღვას ტირენის ზღვა ეწოდება. მათ სახმელეთო ძალებიც სრულყვეს“ (Diod. Sic. V, 40, 1).

ასეთი სამხედრო პოტენციალის მქონე ხალხს, უექველია, დიდი გავლენა ექნებოდა მეზობელ ტომებზე, რომლებიც ცდილობდნენ რა მიებაძათ სწორუპოვარი ტირსენიელებისათვის, მათგან სამხედრო გამოცდილების გადმოღებას ესწრაფოდნენ.

გამონაკლისს არც რომაელები შეადგენდნენ.

წყაროთა ცნობით, რომაელების სამხედრო სფეროში ეტრუსკთაგან უსესხებიათ:

1) საბრძოლო საყვირი (Diod. Sic. V, 1)

2) წოდება მხედართმთავართათვის (Diod. Sic. V, 1)

3) ტრიუმფი და ტრიუმფალური მორთულობანი (Strabo. *Geogr.* V, II, 2)

საბრძოლო საყვირის შესახებ ჩვენ მოგვიანებით, მუსიკაზე მსჯელობისას შევჩერდებით. რაც შეეხება მხედართმთავართა და სამხედრო პირთა წოდებებს, მართალია წყაროები მათ კონკრეტულად არ მიუთითებენ, მაგრამ თანამედროვე გამოკვლევებით დადგენილია შემდეგი ლათინური სიტყვების ეტრუსკული წარმომავლობა:⁶

lar, latis „მხედართმთავარი“

lix, lixa, ae – ჯარისკაცი

metellus, j – დაქირავებული ჯარისკაცი

⁶ გამყრელიძე 2002, 144-151.

miles, milites – ჯარისკაცი

cacula, ae – ჯარისკაცი

*lar(s) tjs „მხედართმთავარი“ <ეტრ. larth. ჩვენი აზრით, <Laran „ომის ღმერთი“

veles, itis m „მსუბუქად შეიარაღებული ჯარისკაცი“ <პლინიუსის ინფორმაცია (Nat. hist., VII, 201)

საყურადღებოა, რომ რომაელებმა ეტრუსკებისგან ჯარის ცენტურიებად დაყოფის პრინციპიც შეითვისეს და ასევე შემდეგი სამხედრო ტერმინოლოგია:

1. clipeus „მრგვალი ფარი“

2. fala „ხის კოშკი, ალყის მანქანა“

3. turris „კოშკი, ციხე-სიმაგრე, შენობა, საფორტიფიკაციო ნაგებობა“. ეს სიტყვა თავდაპირველად განიხილებოდა როგორც ბერძნ. tursis-იდან მომდინარე. მკვლევართა აზრით, ეს სიტყვა თავისთავად სასესხებია და შეიძლება მომდინარეობდეს მცირე აზიიდან ეტრუსკულის გზით. საყურადღებოა, რომ თავად ეტრუსკთა ეთნონიმი ბერძნულ და ლათინურ ენაზე უკავშირდება ამ სიტყვას „Tyrrenj, Tu(r)scj“. ვალდე ჰოფმანის აზრით, ეტრ. *turs(is) „კოშკი“ შეიძლება ყოფილიყო ბერძნული და ლათინური სიტყვების წყარო.⁷

რაც შეეხება ტრიუმფს, რომლის ეტრუსკულობა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, წყაროებიც გადმოგვცემენ, სტრაბონის გარდა, პლინიუს უფროსი მოგვითხრობს, რომ ტრიუმფთან ერთად რომაელებმა ეტრუსკებისგან ტრიუმფალური მორთულობებიც ისესხეს და მიუთითებს, რომ რომაელ ტრიუმფატორებს თავზე ეხურათ ეტრუსკული წესისამებრ ოქროსგან დამზადებული გვირგვინები (Plin. Nat. hist. XXXVI, 11 (IV) (4).

⁷ Walde and Hofmann 1982, 720.

მართალია, სიტყვას triumphus-ს, როგორც ჩანს, ბერძნული წარმომავლობა აქვს (<thriambos) და რომში via etrusca გავრცელდა (თუმცა არის ამ სიტყვის წმინდა ეტრუსკული ეტიმოლოგიის მომხრენიც), მაგრამ თავად ცერემონიის არსი ეტრუსკულია. ეტრუსკული ტრიუმფი, როგორც დადგენილია, საკრალური მნიშვნელობისა იყო და უკავშირდებოდა მსხვერპლშეწირვის საკულტო ქმედებებს: ამასთან, სიტყვა titulus (titulum გვიანდელი) „აფიშა ან განცხადება, დამაგრებული ჯოხზე, რომელიც დაჰქონდათ ტრიუმფის დროს და რომელზეც ეწერა ტყვეთა რიცხვი, აღებულ ქალაქთა სახელები და ა.შ.“ შემდეგში აფიშა არის ეტრუსკული წარმომავლობის (შდრ. populus).

3. რელიგიური სფერო

ამ ჯგუფში წარმოდგენილია შემდეგი თემატური დაჯგუფებები:

- ა) დივინაცია;
- ბ) ღმერთები;
- გ) მითოლოგია;
- დ) რიტუალები და ჩვეულებები;

ა) დივინაცია

ეტრუსკული დივინაცია ეფუძნება ღმერთისგან გამოგზავნილ ნიშანთა „ამოცნობის“ ხელოვნებას. ანტიკურ სამყაროში დამკვიდრებული წინასწარმეტყველების ორი ძირითადი ფორმიდან ერთ-ერთს, რომელიც არ აღესრულება ტრანსის მდგომარეობაში მყოფი მედიუმის მიერ; მისნობისას წინასწარმეტყველს სჭირდება გადავიდეს ექსტაზის მდგომარეობაში. მან, უშუალოდ იმის ცოდნის წყალობით, თუ რას მოასწავებს ესა თუ ის ნიშანი, შეიძლება იწინასწარმეტყველოს მოვლენათა

შემდგომი განვითარება. ეს ნიშნები შეიძლება იყოს ციური მოვლენები, ფრინველები და მათი მოძრაობა, მცენარეული სამყარო და სამსხვერპლო ცხოველის შიგნეული.

არაერთი ანტიკური წყარო, დაახლოებით 30-მდე ავტორი, ეტრუსკული წინასწარმეტყველების ხელოვნებაზე ამახვილებს ყურადღებას. განსაკუთრებით პოპულარულია ჰარუსპიცია – ღვიძლზე მკითხაობა. მარიში, ალალიხში, უგარიტში, ხეთებთან და გვიანბრინჯაოს ხანის კვიპროსზე გავრცელებულმა ამ პრაქტიკამ საბერძნეთამდეც მიაღწია და მასზე მინიშნებებს უკვე ჰომეროსის ეპოქაში ვხედავთ (*Od.* 21, 145, 22, 321) („სამსხვერპლო ცხოველზე მჩხიბავი“).

ესქილე „პრომეთეში“ (495-497) პრომეთეს მიაწერს ადამიანებისთვის დივინაციის ამ ხელოვნების საიდუმლოს სწავლებას. წიგნში „ეტრუსკები ანტიკურ ლიტერატურაში“ ჩვენ გამოვთქვით ვარაუდი იმის თაობაზე, რომ მკითხაობის ეს სახეობა, რომელიც ევრიპიდეს „ელექტრაშია“ წარმოდგენილი, ეტრუსკულია თავისი არსით.⁸ ეგისტოსი შეისწავლის სამსხვერპლო ცხოველის შიგნეულს:

„როდესაც მსხვერპლი გაკვეთეს და ეგისტოსმა

მისი წმინდა შიგნეულის შესწავლა დაიწყო

შენიშნა: ღვიძლს თავი არ ჰქონდა, ბუბტი და მისი სადინარები კი

სავსე იყო ნაღველით და ამით მკითხავს კარგს არაფერს უქადდნენ“.

ჩვენი მოსაზრება ეფუძნება შემდეგ არგუმენტებს:

1) ტირსენელების შესახებ ინფორმაცია ამ პერიოდისთვის უკვე კარგადაა ცნობილი (ჰესიოდე, ესქილე, სოფოკლე)

⁸ კობახიძე 2007, 99 და შმდ.

2) ინფორმაცია ტირენულ მანტიკაზე, ოდნავ მოგვიანებით პლატონის „კანონებშია“ მოცემული, რაც ცხადყოფს იმას, რომ ძვ.წ. V საუკუნეში და უფრო ადრეც, კარგად იყო ცნობილი ეტრუსკულ წინასწარმეტყველებათა სახეობები.

კერძოდ, პლატონი მიუთითებს, რომ წინასწარმეტყველების მეშვეობითაა შესაძლებელი განისაზღვროს რომელი ღვთაების თუ დემონის სახელი ეწოდოს წმინდა ადგილს და ამ რელიგიური პრაქტიკის მაშინდელ მსოფლიოში ცნობილ სახეობებს ჩამოთვლის:

„სჯეროდათ რა მათი [ღმერთების – ე.კ.], აწყობდნენ სხვადასხვა მსხვერპლშეწირვებს ან თავისი ქვეყნისა ან ტირენულ (Τυρηνικά) თუ კვიპროსულს ან კიდევ სხვა ადგილებიდან (აღებულს)“ (Pl. Leg. V, 738).

მაგრამ თუკი ეს რელიგიური პრაქტიკა ბოლომდე უცხო დარჩა ელინური სამყაროსთვის და ლიტერატურიდან კულტმსახურებაში ვერ გადაინაცვლა, რომაულ სინამდვილეში ეტრუსკთა წინასწარმეტყველება იყო აყვანილი ოფიციალურ რანგში და მისი გამოყენება რიგითი რომაელის ყოველდღიურობის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა.

ამას, პირველ რიგში, წყაროები ადასტურებენ. მაგალითად, ციცერონი (*Div. I 92*) შემდეგს გვაუწყებს: „ეტრურია, გულმოდგინედ აწარმოებდა სწავლულ დაკვირვებებს იმაზე, რაც ხდება ცაში, ამასთანავე, იგი გამოირჩეოდა ყოველგვარი სასწაულებისა და ნიშანთა ინტერპრეტაციით, ამიტომ კარგად მოიქცა სენატი ჩვენი წინაპრების ხანაში, როდესაც სახელმწიფო ჯერ კიდევ არ იყო დამდგარი აყვავების გზაზე. მან მიიღო გადაწყვეტილება, რომ ათი ყმაწვილი უწარჩინებულესი ეტრუსკული გვარისა განეწესებინათ ამ ხელოვნების სასწავლად ეტრურიის

თითო-თითო ტომიდან. ეს იმ მიზნით გაკეთდა, რომ ეს დიდებული ხელოვნება, თუკი მას მდაბიონი მოჰკიდებდნენ ხელს, საპატიო წმინდა საქმიანობისაგან არ გადაქცეულიყო სარფიან ხელობად და არ გამოყენებულიყო ანგარების მიზნით“.

სვეტონიუსი „თორმეტი კეისრის ცხოვრებაში“ აღნიშნავს, რომ ავგუსტუსმა აღადგინა ზოგიერთი დავიწყებას მიცემული ადათ-წესი, რომელთაგან ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო მკითხაობა ქვეყნის კეთილდღეობისათვის (Suet. Aug. 30, 4). უნდა ითქვას, რომ მკითხაობის ეს სახეობა ეფუძნებოდა „დისციპლინა ეტრუსკას“ ძირითად პრინციპებს და განმარტებებს.

ეტრუსკულ წინასწარმეტყველებზე ზრუნვა არც შემდეგში წყდებოდა, რასაც ტაციტუსის შემდეგი ცნობები მოწმობს: „გამოვიდა კლავდიუსი სენატში მოხსენებით ჰარუსპიკთა კოლეგიის დაარსების თაობაზე, რათა არ ჩამქრალიყო უყურადღებოდ იტალიის უძველესი მეცნიერება. ეტრუსკი წარჩინებულები თავისი ნებით ან რომის სენატის მოწოდებით ინახავდნენ მემკვიდრეობითობის ამ ცოდნას. ამჟამად კი ეს გაცილებით დაუდევრად კეთდება, რაც გამოწვეულია მორწმუნეთა საყოველთაო გულგრილობით და უცხოური ცრურწმენების გავრცელებით. არ უნდა დავუშვათ, რომ წმინდა ჩვეულებანი, რომელთაც დიდ პატივს მიაგებდნენ მწიგნობრობის დროს, დავიწყებას მიეცნენ. აქედან გამომდინარე შედგა სენატის ბრძანება, რომელიც უმაღლეს ქურუმებს ავალებდა განეხილათ, თუ რა იყო საჭირო ჰარუსპიკების ხელოვნების შესანარჩუნებლად“ (Ann. XI, 15).

უნდა ითქვას, რომ თავად კლავდიუსი ითვლება ავტორად 12 წიგნად ბერძნულ ენაზე შესრულებული თხზულებისა „ტირენიკა“, რომელმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწია.

ეტრუსკი მისნები გვიანანტიკურობაშიც ინარჩუნებდნენ ავტორიტეტს, რაზეც მსჯელობასაც ამიანუს მარცელინუსის და პროკოპი კესარიელის თხზულებებშიც ვხვდებით.

მაგალითად, ამიანუს მარცელინუსი მიუთითებს, რომ იმპერატორ იულიანეს ამაღლაში მუდმივად იყვნენ ეტრუსკი ჰარუსპიკები, რომლებიც თავისი მეცნიერებით და წინასწარჭვრეტით ფილოსოფოსებსაც ამარცხებდნენ (*Rerum gestarum libri*, XXIII, 5, 10) ეტრუსკთა წინასწარმეტყველების ხელოვნების შენარჩუნებისათვის რომში ხდებოდა ჩაწერა, გააზრება და, რაც მთავარია, შეთვისება იმისა, რაც ეტრუსკთა წარმოდგენებში იყო შემონახული. როგორც ჩანს, ასე შეიქმნა მრავალრიცხოვანი წიგნები, რომლებიც ეტრუსკთა წინასწარმეტყველების სხვადასხვა ასპექტის სისტემატიზაციას ახდენდნენ. რომში ამ წიგნებში გადმოცემულ მთელს მოძღვრებას სპეციალური სახელწოდებაც კი გამოენახა „*etrusca disciplina*“.

თანამედროვე მეცნიერები ანტიკურ წყაროებში დაცული მონაცემების გათვალისწინებით ფიქრობენ, რომ ეს მოძღვრება ჩამოყალიბებული იყო რამდენიმე წიგნში: *libri haruspici* - სამსხვერპლო ცხოველის შიგნეულობის მიხედვით დივინაციას იძიებდა, *libri fulgurales* - ელვებზე მკითხაობას შეეხებოდა, *libri fatules* - ადამიანების ბედს, *acheronfici* - იმქვეყნიურ ცხოვრებას, *estentaria* - ღვთაებრივ ნიშანთა განმარტებას.

ეტრუსკთა წინასწარმეტყველების ხელოვნების ყველა შემოთხამოთვლილი მიმართულება სრულყოფილად აისახა ანტიკურ ლიტერატურაშიც. ინფორმაციის გადმოცემასთან ერ-

თად, ანტიკურ წყაროებში ეტრუსკულ დივინაციას მხატვრული დატვირთვაც მიენიჭა. უმეტეს შემთხვევაში, იგი მოვლენათა განვითარების ანონსირებას და ინტერპრეტაციას წარმოადგენს.

და ყველაზე მნიშვნელოვანი - უმეტესწილად ავტორი არ მიუთითებს ამ რელიგიური პრაქტიკის ეტრუსკულ წარმომავლობაზე და მას საერთორომაული კულტმსახურების ორგანულ ნაწილად წარმოადგენს. თვალსაჩინოებისათვის მოვიყვანთ ერთ მაგალითს. ტრაგედიაში „ოიდიპოსი“ სენეკას, ტრადიციული მითისგან განსხვავებით, ახალი პერსონაჟი შემოჰყავს - ტირესიასის ასული მანტო, რომელიც, თუ შეიძლება ასეთივე, თებელი მისნის „თვალეების“ როლს ასრულებს.

თუკი ბერძნული მითი სიუჟეტის ამ მონაკვეთში ივარგლება ერთი მისნობით, რომელსაც დელფოს ქურუმი წარმოთქვამს, სენეკა აძლიერებს ამ შთაბეჭდილებას მეორე წინასწარმეტყველებით, რომელსაც ტირესისგან ხელდასხმული მანტო ჰარუსპიციის საფუძველზე გამოაცხადებს.

სენეკა დაწვრილებით გადმოგვცემს ამ რიტუალის ყოველ დეტალს. ტირესიასი ბრძანებს:

„დაე, სამსხვერპლოსთან მოიყვანონ თეთრი

კურო, რომელსაც ჯერ უღელი არ დაუდგამს... (299-300)

(*Oedip.* (Seneca)

სამსხვერპლოები მოჰფინე აღმოსავლური საკმევლით... (305)

სასწრაფოდ მოაყარე კუროებს მარილიანი ფქვილი...“ (335)

ამის შემდეგ სამსხვერპლო ცხოველის შიგნეულზე მანტო იწყებს დაკვირვებას:

„მშობელო, ეს რა არის? შიგნეული ჩვეულებრივად კი არ თრთის,

ის ცახცახებს – ხელებს მითამაშებს
 და მარღვებიდან სისხლი უხვად მოედინება
 გული ღრმადაა ჩამარხული, გახრწნილი,
 ყველა მარღვი ფერმკრთალია, ბევრი ორგანო არ ჩანს,
 დამპალი ღვიძლი შავი ნაღველით ქაფდება,
 ერთმმართველისათვის საზარელი ნიშანი არის,
 ორი თავაკი ბორცვებად ძევს (352-360)
 მთელი წესრიგი დარღვეულია, ყველაფერი აღრეულია,
 ყველაფერი უკანაა გაწეული, ფილტვი აკლია
 მარჯვნივ, სისხლი გაჟღენთილია,
 გულიც მარცხნივ არაა“.

სენეკა არსად განმარტავს ამ საბედისწერო ნიშანთა მნიშვნელობას, რადგან მათი არსი რომაელთათვის ისედაც გასაგებია.

ჰეპატოსკოპიისათვის ესოდენ დიდი მნიშვნელობის მინიჭებით, რითაც ნაწილობრივ თითქოს მეორე პლანზე ინაცვლებს პითიას წინასწარმეტყველების როლი, ცხადი ხდება, რომ სენეკა, მიუხედავად იმისა, რომ თებეს ციკლს მითებს და ბერძნულ ტრაგედიას კარგად იცნობს და იყენებს თავის თხზულებაში, ცდილობს შთაბეჭდილების გაძლიერებას და რომაელი მაყურებლისთვის გასაგები სიმბოლიკით ტრადიციული სიუჟეტის „განმარტებას“.

ამგვარად, ეტრუსკული მისნობის საერთორომაულ კუთვნილებად აღქმა ცხადყოფს ამ რელიგიური პრაქტიკის გათავისების მცდელობას, რაც თანდათანობით სრულად განხორციელდა კიდევ გვიანანტიკურობის ხანაში.

ბ) ღმერთები

ეტრუსკული პანთეონის აღდგენისა და შესწავლის დროის გამოვავლინეთ ღვთაებათა ჯგუფი, რომელიც რომაულ ღმერთებთან გვიჩვენებდა მიმართებას, მათგან ყველაზე საყურადღებო მაგალითებია:

ეტრ. ანი - რომ. იანუსი

ეტრ. მარისი - რომ. მარსი

ეტრ. უნი - რომ. იუნო

ეტრ. ნეთუნს - რომ. ნეპტუნუსი

ეტრ. ველხანს - რომ. ვულკანუსი

ეტრ. სატრეს - რომ. სატურნუსი

ეტრ. სელვანს - რომ. სილვანუსი

ეტრ. მენრვა - რომ. მინერვა

ეტრ. ლასები - რომ. ლარები

ანი – იანუსი

რომაელთა იანუსისგან განსხვავებით, ანი ოთხსახა იყო და მისი ოთხი სახე შეესატყვისებოდა ცის ოთხ რეგიონს (*Lidus, de mensibus* 4, 2; *Verro, rer. div. XIV*).

პიაჩენცაში აღმოჩენილ ძვ.წ. II ს. ბრინჯაოს ღვიძლის მოდელებზე, რომელიც ჰარუსპიციის შესახებ უმნიშვნელოვანეს წყაროს წარმოადგენს და რომელზეც, არსებითად ჩაწერილია ეტრუსკული ღვთაებების სახელები, ანის რეგიონი ციური ღმერთების, ტინსა და უნის შორისაა ლოკალიზებული.

ეტრუსკული ანი, რომლის სახელიც აშკარად რაღაც კავშირშია შუმერთა ცის ღვთაება ან-თან (ივ. ჯავახიშვილი კი ამ უკანასკნელს უკავშირებდა მეგრელთა ღვთაების ან-თარის, ხევსურთა ან-ატარისა და აფხაზთა ან-თარის სახელწოდებებში

არსებულ ელემენტს)⁹ მიეკუთვნება ხმელთაშუაზღვისპირეთის ხალხთა წარმოდგენებში გავრცელებულ კულტს ციური ღვთაებისა, რომლის გავლენითაც მოგვიანებით ჩამოყალიბდა რომაული იანუსი.

ეტრუსკულ ანისთან ერთად, ვფიქრობთ, რომაული იანუსის ფორმირებაში და ეს უფრო მეტად ღმერთის ფუნქციებს შეეხება, მონაწილეობა მიიღო მეორე ეტრუსკულმა ღმერთმა - Culsans-მა, რომელსაც ჰქონდა მიწისქვეშეთისკენ თუ ზეცისკენ მიმავალი „კარიბჭის“ მეთვალყურის, მოდარაჯის ამპლუა.

მარისი – მარსი

მარისის და მის იტალიკურ ვარიანტებს ჩვენ საგანგებო გამოკვლევა მივუძღვენით, სადაც ერთმანეთს შევადარეთ ეტრუსკული მარისი, რომაული მარსი, მარსელთა მარსია/მარსისი და ავსონთა მარსი.

აღმოჩნდა, რომ რომაული მარსი წარმოადგენს ეტრუსკული მარისის კულტის სესხების მაგალითს, თავად ეტრუსკული მარისი კი უკავშირდება ხმელთაშუაზღვისპირეთის რეგიონში გავრცელებული მითის ერთ-ერთ მთავარ პერსონაჟს. მარისის და მარსის ფუნქცია ხთონური ძალების მფარველობაა და მისი შეუღლებით ნაყოფიერების ქალღმერთთან ეთნოსის მამამთავარი იბადება.

უნნი – იუნო

ეტრუსკული ენის ეტიმოლოგიაზე დავა ჯერაც არაა დამთავრებული, მაგრამ ერთი რამ კი ცხადია – ეს ტერმინი არ ეფუძნება რომაულ იუნო-ს. უნის კულტის არქაულობაზე და

⁹ ჯავახიშილი 1979, 123.

მის ორგანულობაზე ეტრუსკული რელიგიისადმი მეტყველებს მისი სახელის დადასტურება ზემოთნახსენები ღვიძლის მოდელებზე. აქედან გამომდინარე ვფიქრობთ, რომ ეტრუსკულმა უნიმ რომაული იუნოს როგორც ტერმინის, ისე კულტის ჩამოყალიბების ადრეულ პერიოდზე დიდი გავლენა მოახდინა.

ნეთუნს – ნეპტუნუსი

ნეთუნს, რომლის გაიგივება მოგვიანებით მოხდა ზღვის ღვთაებასთან, ეტრუსკულ პანთეონში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. მისი სახელი ბრინჯაოს ღვიძლის მოდელებზე ორჯერაა ნახსენები, ამასთან ერთად, რაც აგრეთვე მნიშვნელოვანია, ნეთუნსი ფიგურირებს ზაგრების მუმიის ტექსტშიც.

ნეთუნსის ნეპტუნუსთან დაკავშირება პლინიუსთანაა მოცემული. იგი აღნიშნავს, რომ ჰარუსპიკთა მოძღვრების მიხედვით, ნეპტუნუსის სახელს ნალვლის ბუშტი უკავშირდება. ბრინჯაოს ღვიძლის მოდელებზე ნეთუნსის სახელის მდებარეობა სრულიად თანხვედება პლინიუსის ამ ცნობას. დღესდღეობით არ არსებობს ერთი გამოკვეთილი აზრი იმის თაობაზე, თუ რად უნდა ვეძიოთ სესხების წყარო ინდოევოპულ თუ ეტრუსკულ სამყაროში (neptu – წყლის სუბსტანცია ინდოევრ. // Nepete ეტრ. ქალაქის სახელი), მაგრამ სიტყვის ყალიბი Ne-thuns, მისი არსებობა ღვიძლის მოდელებზე, მიუთითებს nethuns-ის ორგანულობაზე ეტრუსკული ენობრივი სამყაროსთვის, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ეს ფუძე, თუნდაც ნასესხები რომ იყოს, ლათინურში ეტრუსკულიდანაა შესული.

ველხანს – ვულკანუსი

ველხანსის ფუნქციები ეტრუსკულ რელიგიაში ბოლომდე გაურკვეველია. ერთნი მას ბუნების ღმერთად მიიჩნევენ,

სხვებს კი იგი მიწისქვეშეთის ღვთაება ჰგონიათ.¹⁰ დღეს ჩვენს ხელთ არსებულ მასალებზე დაყრდნობით, პირველი თვალსაზრისი უფრო სარწმუნოდ გამოიყურება. ამაზე მიგვანიშნებს ეტრუსკული ფუძე „vel, velta“ – „მიწა“ და გარკვეული კავშირები კრეტულ ზევსს ველხანოსთან, რომელიც ბუნების მფარველად მიიჩნევა.¹¹

თავად ტერმინის დონეზე შეიძლება ითქვას, რომ მკვლევართა უმეტესობა იქითკენ იხრება, რომ ტერმინი ეტრუსკულიდან ლათინურ ენაშია შესული და არა პირიქით, რადგან შესაბამისობა ეტრუსკულიც e/ ლათ. O მრავალი სხვა მაგალითი დასტურდება, ხოლო პირიქით – უცნობია. თანაც რომაელთა Volcanus-ს ეტრუსკებში Vulca ფორმა უნდა მიეცა.

ფუნქციათა ნაწილი ვულკანუსს შეიძლება მეორე ეტრუსკული ღმერთისგან, Sethlans-ისგან მიეღო, რომელიც მჭედლის სახითაა გამოხატული არაერთი პოპულონიურ მონეტაზე. ის ფაქტი, რომ სერვიუსი მას ელვისმპყრობელად წარმოადგენს (*Aen.* I, 42) სრულიად გამორიცხავს სეთლანსის სახით ჰეფესტოს კულტის კოპირებას.

უნდა ითქვას, რომ ეტრუსკულ სინამდვილეში იკონოგრაფიული ჰეფესტოს იმპორტირების დროისთვის უკვე არსებობდა ბერძნული ღვთაების შესაბამისი მჭედლობის ღმერთი (ანუ სეთლანსი). ამასთან ერთად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სეთლანს-ველხანს-ვულკანუს-ჰეფესტო ხმელთაშუაზღვისპირეთში გავრცელებული ერთი არქაული კულტის სხვადასხვა ონომასტიკური ვარიანტებია, მითუმეტეს რომ ბერძნული რელიგიის ისტორიის სპეციალისტთა აზრით, თავად ჰეფესტო

¹⁰ კობახიძე 1994, 64.

¹¹ Nilsson 1950.

ელინურ სამყაროში აშკარად მცირე აზიიდან შემოსული ღმერთი უნდა ყოფილიყო.¹²

სატრეს - სატურნუსი

ბრინჯაოს ღვიძლის მოდელზევე გვხვდება ეტრუსკული ღვთაება Satres, რომელიც თავიდანვე, ტერმინის მსგავსების გამო, სატურნუსს დაუკავშირეს.

მართლაც, ეტრუსკული სატრე, როგორც ჩანს, სატურნუსის შესატყვისი ფუნქციებით იყო აღჭურვილი. ამაზე პლინიუსიც მიუთითებს (N. h., II, 52, (39), რომელიც გადმოგვცემს: „ეტრურიაში ფიქრობენ, რომ ზოგიერთი ელვა მიწიდან მოდის... და ფიქრობენ, რომ ისინი პლანეტა სატურნუსიდან მოდიან“.

ამაზე მეტყველებს ასევე სატრეს „გარემოცვაც“ ბრინჯაოს ღვიძლის მოდელზე. სატრე, რომლის „სახლი“ მარჯვენა, ავის-მომტან მხარეზეა მოთავსებული, „ემეზობლება“ ბუნების და დაბადების ისეთ ღმერთებს, როგორიცაა სელვა (№ 36), ლეთმს (№ 37), ფუფლუნს (№ 10).

მეცნიერთა შორის გავრცელებულია აზრი, რომ ეტრუსკული Satres კულტი კრეტული წარმოშობისაა.¹³ პელასგებმა, რომლებიც ამ კუნძულზე სახლობდნენ, ნემიროვსკის აზრით, ფრიგიულ-თრაკიულ ტომებთან მეზობლობაში შეითვისეს მათი ერთ-ერთი ღმერთის, სატრას თავყანისცემა.¹⁴

თავად ეტრუსკულ სინამდვილეში კულტის არქაულობა და Satr- ფუძის პროდუქტიულობა (Sature - ზმნა, sarthrs - საგვარე-

¹² Burhert 1977, 260-262.

¹³ Grenier 1948, 22.

¹⁴ Немировский 1983.

ულოს სახელი) მიუთითებს, რომ, როგორც ჩანს, ეს კულტი შესულია რომაულ პანთეონში ეტრუსკული სამყაროდან.

სელვანს - სილვანუსი

ზემოთმოყვანილი ღვთაებების მსგავსად, ეტრუსკული *Selvans* დადასტურებულია ბრინჯაოს ღვიძლის მოდელზე აღნუსხული ღმერთების გვერდით. მისი მეზობლობა *fuflungs*-თან და ნუსხურ *Maris*-თან, მკვლევართა უმეტესობას აფიქრებინებს, რომ მას მიწის სასიცოცხლო ძალების მფარველობის ფუნქციები ჰქონდა.¹⁵

აშკარაა, რომ რომაულ *Silvanus*-თან შედარებით, ეტრუსკულ *Selvans*-ს უფრო მნიშვნელოვანი როლი ეკისრებოდა, ვიდრე *Silvanus*-ს რომში, რადგან ბრინჯაოს ღვიძლის მოდელზე მას საკუთარი სახლი გააჩნდა და დივინაციის ერთ-ერთ რგოლს წარმოადგენდა.

თუკი ვერგილიუსის ცნობასაც მოვიშველიებთ, რომელიც სილვანუსის კულტს პელასგებს უკავშირებს (*Aen.* 8, 600), შეიძლება დავასკვნათ, რომ ეს კულტი ეტრუსკებმა ხმელთაშუაზღვისპირეთის მოსახლე უძველესი ტომებისგან მემკვიდრეობით მიიღეს, აღჭურვეს იგი საკუთარი რელიგიისთვის ნიშანდობლივი ელემენტებით და ნიადაგი მოუმზადეს რომაული *Silvanus*-ის თაყვანისცემას რომში.

მენრვა - მინერვა

Menrva, ეტრუსკული ტრიადის *Tin – Uni – Menrva*-ს ერთ-ერთი წევრი, ფუნქციურად გაიგივებულია რომაულ *Minerva*-თან.

¹⁵ Dorsey 1992.

ეტრუსკულ პანთეონში „სამების“ რეალობის მომხრეთა არ-გუმენტები ეფუძნება ანტიკურ წყაროებს. ვიტრუვიუსის ცნობით, რომში აუცილებელი იყო in excelsissimo loco იუპიტერის, იუნოსა და მირერვასთვის ტაძრის აგება – ასე აშენდა კიდევ რომის კაპიტოლიუმის ტაძარი, ხოლო სერვიუსი აღნიშნავს (*Ad Aeneidus*, I, 422), რომ ეტრუსკა დისციპლინას მიხედვით, „ქალაქი არ ითვლებოდა ყველა წეს-კანონის დაცვით დაარსებულად, თუ მას არ გააჩნდა სამი კარი... და სამი ტაძარი, მიძღვნილი იუპიტერის, იუნოსა და მინერვასადმი“.

ამასთან, არქეოლოგიური მასალა მიუთითებს, რომ ეტრუსკთა ტაძრებს სამნავიანობა პირდაპირ უკავშირდებოდა სამების სიმბოლიკას.

ამ ჰიპოთეზის მომხრეთაგან განსხვავებით, მეცნიერთა ერთი ჯგუფი მიიჩნევს, რომ „სამების“ არსებობა ეტრუსკულ პანთეონში საეჭვოა, რადგან იგი არასდროსაა ნახსენები რელიგიურ თუ მიძღვნილ წარწერებში. ამასთან, სამნავიანის გარდა, ეტრუსური ტერიტორიაზე დადასტურებულია ერთნავიანი ტაძრებიც.

ამასთან, ეტრ. Menrva არ ჩანს ბრინჯაოს ღვიძლის მოდელებზე, რაც ეჭვის ქვეშ აყენებს ტრიადის არსებობასაც.

ეტრ. Menrva-ს ეტიმოლოგიაზე არაერთი მოსაზრებაა გამოთქმული. ზოგიერთი მკვლევარი ემხრობა ფუძის ინდოევროპულობას, ზოგიერთი – მთლიანად უკავშირებს ეტრუსკულ სამყაროს. რისმაგ გორდუზიანი მიიჩნევს, რომ ამ ტერმინში გამოიყოფა men- ფუძე, რომელიც „მიძღვნას, მიცემას“ გულისხმობს, რომელსაც დაერთვის ეტრუსკულისთვის დამახასიათებელი r აფიქსი და va სუფიქსი. ქართველი მეცნიერი მიუთითებს როგორც ერთის, ისე მეორეს პროდუქტიულობაზე ეტრუს-

კებში და ქართულ მასალასთან შედარების შემდეგ ასკვნის, რომ ეტრუსკული სახელი მოქმედების სახელის მნიშვნელობის შემცველი უნდა იყოს.¹⁶

ამრიგად, Menrva, რომელსაც ფალისკურ და ოსკურ ენებშიც აქვს პარალელები, თანაც, სერვიუსის ცნობით, აქვს ელვები – manubiae minervales, რაც მის არქაულობაზე მიუთითებს, ჩვენი აზრით, არის ეტრუსკული პანთეონის ორგანული ღვთაება. ეს თვალსაზრისი არქეოლოგიურადაც შეიძლება დავადასტუროთ – კერძოდ, ვეისა და სანტა მარნელაში ნაპოვნია მინერვას სამსხვერპლოები, რომლებიც საგანგებო ხვრელით (Mundus) უკავშირდებიან მიწის სკნელს, რაც კულტის ხთონურობაზე მიუთითებს. კულტი საერთო იტალიკურია და რომაულში ეტრუსკული გზითაა მოხვედრილი.

ლასები – ლარები

ლასებს, მიუხედავად იმისა, რომ ე.წ. დამხმარე ღმერთების ფუნქციები ჰქონდათ, თავიანთი „სახლიც“ გააჩნდათ ბრინჯაოს ღვიძლის მოდელზე, რაც აშკარად ცხადყოფს არა მხოლოდ იმას, რომ ლასები, ეტრუსკულ რელიგიაში კულტ-მსახურების ობიექტებს წარმოადგენდნენ, არამედ იმასაც, რომ მათი როლი ეტრუსკულ პანთეონში მნიშვნელოვანი იყო.

საყურადღებოა, რომ რომაული ლარებისგან განსხვავებით მათ მრავალი სახელი თუ მეტსახელი შემოგვრჩა: მეან, მუნთნა, ახუნანა, რაკუნეტა, სოტმიკა, ვეკუვია, ახავიზერ, ალპან და ბევრი სხვ.

ფუნქციურად როგორც ლასები, ისე ლარები სახლის და ოჯახური კერიის მფარველებად მოიაზრებოდნენ და ბუნების

¹⁶ გორდეზიანი 2007, 336.

მოვლენათა პერსონიფიკაციას წარმოადგენენ.¹⁷ თუმცა ვფიქრობთ, ტერმინი და კულტი ლათინურში ეტრუსკულიდანაა შესული, სადაც *r*-ს განვითარება როტაციზმის შედეგი უნდა იყოს. ამას ადასტურებს ერთ-ერთი არქაული ლათინური წარწერა, სადაც *lar* ფორმის ნაცვლად დასტურდება *lases*¹⁸ (CIL). რაც შეეხება თავად *lasa*-ს ეტიმოლოგიას, როგორც ჩანს, იგი მჭიდროდაა დაკავშირებული ეტრუსკულ გარემოსთან.

ამას, ჩვენი აზრით, ადასტურებს ვარო (L. L. V, 74), რომელიც *Lares*-ს უკავშირებს საბინურ სიკვდილის ქალღმერთს *Larunda* და მიწისქვეშეთის ქალღმერთს *Acca Larentia*-ს. ამ სახელთა ეტრუსკულ წარმომავლობაზე კი მეტყველებს სუფიქსები *-nd* და *-nt* (ამ სუფიქსებთან დაკავშირებით აზრს გამოთქვამს ბრეიერი - Breyer G., *Etruskisches Sprachgut im Laternisher unter Ausschluss des spezifisch onomastischen Bereiches*, Leuven, 1993, 517 და შემდეგი).

ეტრუსკული ეტიმოლოგია უნდა ჰქონდეს კიდევ შემდეგ რომაულ ღვთაებებს:

Autumnus, *j* „შემოდგომა“, შემდეგში პერსონიფიცირებული და გაღმერთებული *Vertumnus* (იხ. პროპერციუსი)

**Barnus* ტერტულიანეს მიერ ციტირებული „კარიბჭის ღმერთი“

Camenae „წყაროების და წყლების მფარველი ქალღმერთები“, შემდეგში „მუზები“ (იხ. მაკრობიუსი)

Carmentis (*Carmenta*) „დაბადების და წინასწარმეტყველების არქაული ღვთაება“

Consus, *j m* „მიწის არქაული ღვთაება“

¹⁷ Василюк 1978, 57.

¹⁸ *Corpus Inscriptionum Latinarum*, B., 1884.

Egeria, ae *f* „ნიმფა“

Feronia, ae *f* „ძველი იტალიკური მიწის და მიცვალებულთა ღვთაების სახელი“

Lauerna, ae *f* „მიწისქვეშეთის ქალღმერთი, რომელსაც ავენტინუმთან ეკუთვნოდა საკურთხეველი და ჭალა“

Lua, ae *f* „არქაული იტალიური ქალღმერთი“

Manturna, ae *f* „ეტრუსკული წარმომავლობის ქორწინების ქალღმერთი“

Mercurius, j *m* „ვაჭრობის ღმერთი“ (<ეტრ. *mercura* „საგვარეულო ღვთაება“)

Mwtwnus „ვალტიკური ღვთაება“

Picumnus, j *m* „არქაული იტალიკური ღვთაება, ქორწინების რიტუალთან დაკავშირებული“

Summanus, j „იუპიტერის ეპითეტი“

tellus, *wris* „დედამიწა“

Tenitae „ბედის ქალღმერთები“

Tutunus, j *m* „პრიაპული ღვთაება“

Vitumnus, j *m* „ძველი იტალიკური სიცოცხლის ღვთაების სახელი“

Volturnus, j *m* „გაღმერთებული მდინარე რომში“

Volumnus, j *m*; *Volumna*, ae *f* „ბავშვების მფარველი ღვთაებები“.

გ) მითოლოგია

რომაული მითოლოგია საკუთარ მითებში ეტრუსკული თქმულებებისა და პერსონაჟების კოპირების და „ჩასმის“ არაერთ მაგალითს გვთავაზობს.

ზემოთ ჩვენ უკვე ვახსენეთ მითი რომულუსის და რემუსის შესახებ, რომლის წარმომავლობაზე მსჯელობა პოლიტიკური და სოციალური სფეროს განხილვის დროს შემოგთავაზებთ.

ეტრუსკული სამყარო საკმაოდ მეტყველად არის წარმოდგენილი ვერგილიუსის „ენეიდაში“. ეს საკითხი ცალკე სტატიის სახით საკმაოდ დაწვრილებით გვაქვს გამოკვლეული. გამოვყოფთ მხოლოდ მთავარ მომენტებს მითოლოგიურ პერსონაჟებთან დაკავშირებით.

თავიდანვე გვინდა მივუთითოთ, რომ „ენეიდაში“ არაერთი მითია გამოყენებული, რომელთა დიდი ნაწილი ვერგილიუსს, როგორც ცნობილია, გაიუს მეცენატმა, წარმოშობით არეცელმა ეტრუსკმა წარჩინებულმა მოუთხრო.

ვერგილიუსი „ენეიდის“ ერთ-ერთ მთავარ პერსონაჟად წარმოადგენს ტარხონს – ენეასის ეტრუსკ მოკავშირეს (VII, 505), იგი აგილას (იგივე, ცერეს) მეფეა, რომელიც იბრძვის ტირან მეზენციუსისა და რუტულეების წინააღმდეგ.

თავად ეტრუსკული მითოლოგიის მიხედვით, ტარხონი არის შვილი (ან ძმა) ტირსენოსისა, ეტრუსკთა მეფისა, რომელიც მათ ლიდიიდან შემოუძღვა. მან მამის ნება-სურვილით დააარსა ეტრურის 12 ქალაქი და სახელმწიფოებრივი ორგანიზების მყარი პრინციპები შეიმუშავა. იგი წინასწარმეტყველებაშიც ფრიად განსწავლული იყო, რომლის ხელოვნებაც მან ტაგესმა განუმარტა.

ვერგილიუსი, როგორც ვხედავთ, ცნობილი მითოლოგიური პერსონაჟის მხოლოდ სახეს იყენებს, ქმნის ახალ თქმულებებს, რომელიც უკვე რომაული მითოლოგიის კუთვნილება ხდება.

ჩვენი აზრით, ენეასისა და ტარხონის მოკავშირეობა „ენეიდაში“ პოლიტიკურ მოტივაციას უქმნის რომაული სახელმწი-

ფოს ერთიანობას, რომლის შემადგენლობაში ეტრურია სულ ახალი შესულია. ამასთან ერთად, ვფიქრობთ, რომი შესაძლებელია ისიც ვივარაუდოთ, რომ ვერგილიუსი პერსონაჟთა ძერწვისას ჩვეულ ალეგორიულობას არ ღალატობს და ტარხონის სახით თავის მფარველს, მეცენატს წარმოადგენს.

მეორე პერსონაჟი, რომელიც „ენეიდაში“ ფიგურირებს, არის ცერეს მეფე მეზენციუსი, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში ამაყ ეტრუსკებს მონობაში ამყოფებდა. იგი ცნობილი იყო განსაკუთრებული სისასტიკით, ღმერთების გმობით და სიკვდილით დასჯის საშინელი მეთოდებით.

მეზენციუსი, ვერგილიუსის თქმით, თავად ეტრუსკებმა გააძევეს და მან რუტულელებთან ჰპოვა თავშესაფარი, იგი მეფე ტურნუსთან ერთად ჩაება ენეასის წინააღმდეგ ომში. ვერგილიუსის მიერ შექმნილ ამ მხატვრულ სახეს და ახალ სიუჟეტს რომაულ მითოლოგიაში, ისტორიული პროტოტიპი გააჩნდა. ერთი შეხედვით, ეს უნდა ყოფილიყო ტარკვინიუს ამაყი, რომელიც რომაელებმა გააძევეს და მან დასახმარებლად მეფე პორსენას მიმართა. თუმცა, თანამედროვე მეცნიერებაში მიჩნეულია, რომ მეზენციუსში ვერგილიუსმა იგულისხმა სწორედ კიუზის მეფე პორსენა, რომლის განსაკუთრებულ სისასტიკეზე ინფორმაცია ჰეროდოტოსის ერთ ცნობას ეფუძნება.

კერძოდ, ბერძენი ისტორიკოსი, გადმოსცემს რა ძვ.წ. 540 წლის ამბებს, მოგვითხრობს ეტრუსკთა და კართაგენელთა გაერთიანებული ფლოტის მიერ ფოკიდელი ბერძნების დამარცხებაზე. ჰეროდოტოსი აღნიშნავს, რომ ტყვედჩავარდნილი ბერძნები ცერეს მკვიდრებმა პორსენას ბრძანებით ჩაქოლეს (Hdt. I, 167).

ტარხონთან დაკავშირებით ვახსენეთ ეტრუსკული მითოლოგიის კიდევ ერთი პერსონაჟი, ტაგესი, რომელიც ძალზე პოპულარული პერსონაჟია ანტიკურ ლიტერატურაში (Cic. *Div.* II, 23, 50; Festus, 492, 6, Ovid. *Met.* XV, 552, Arn. *Adv. nat.* II, 69, Censorinus, *DNIV*, 13 და ა.შ.).

ეტრუსკული მითის მიხედვით, რომელსაც ციცერონი დაწვრილებით მოგვითხრობს, ერთხელ ტარკვინიაში, როდესაც მხვნელმა ღრმად გაავლო გუთანს, ნიადაგიდან ამოხტა ვინმე ტაგესი. როგორც ეტრუსკულ წიგნებში წერია გარეგნობით იგი იყო ბიჭი, ხოლო სიბრძნით – მოხუცი. მისი დანახვისას გლემმა ყვირილი დაიწყო და მალე ამ ადგილას მთელი ეტრურია შეგროვდა – ტაგესი დიდხანს ლაპარაკობდა ხალხთან, რომელმაც მისი სიტყვები დაიმახსოვრა და ჩაიწერა. მთელი მისი საუბარი იყო იმაზე, რამაც ჰარუსპიციის მეცნიერება შეადგინა, მოგვიანებით იგი უფრო განივრცო, რადგან ამ ცნობებს ახალი დაემატა (Cic. *Div.* II, XXII).

ტაგესი ძალზე პოპულარული პერსონაჟია ანტიკურ წყაროებში. მას გვიანანტიკურობაშიც კი ვხვდებით, კერძოდ ლიდუსის თხზულებაში „De ostentis“ (VI ს.). მათგან საგანგებო აღნიშვნის ღირსია ოვიდიუსის `მეტამორფოზები~, რადგან ამ თხზულებაში, ჩვენი აზრით, ეტრუსკული მითის გარკვეულ გადამუშავებაზე შეიძლება ვიმსჯელოთ.

XV წიგნში სათაურით „ტაგესი, რომელუსის შუბი, კიპუსი“, ოვიდიუსი გადმოგვცემს:

„და ნიმფები შეაკრთო ახალმა ამბავმა და ამამონთაგან
შობილი ძე განცვიფრდა, როგორც ტირენელი მხვნედი,
რომელმაც საბედისწერო ბელტი ნახა მინდვრის შუაგულს.
იგი თავისით ამოდრავდა. არაფერს შეურხევია,

სწრაფად მიიღო ადამიანის სახე, მიწისა – მიატოვა
 ახლახანს შეძენილი პირი გააღო, მომავალი ბედის
 სათქმელად
 ადგილობრივნი უწოდებდნენ ტაგესს, მან პირველმა
 ეტრუსკებს
 ასწავლა მომავლის ამბების განჭვრეტა“ (XV, 552-359).

როგორც ვხედავთ, ოვიდიუსს ამ ცნობილი მითის სიუჟეტის შინაარსი ნაწილობრივ შეცვლილი აქვს. რომაელი პოეტი ტაგესს მიწის ბელტისგან ადამიანად გარდასახულად წარმოადგენს.

ეს ცვლილება რომ არა, ცხადია, ტაგესის შესახებ ლეგენდის „მეტამორფოზების“ ქარგაში ჩასმა გართულდებოდა.

რატომ თვლის საჭიროდ ოვიდიუსი მითის „კორექტირებას“ საიმისოდ, რომ ბუნებრივად მოაქციოს „მეტამორფოზების“ თემატურ ჩარჩოში?

ჩვენი აზრით, ამის სამი ძირითადი მიზეზი არსებობს:

1. ოვიდიუსს სურს „მეტამორფოზების“ სიუჟეტში ბერძნულ-რომაული მითოლოგიის ცნობილი მითების გარდა, ჩართოს ლიტერატურულად ნაკლებად დამუშავებული პოპულარული თქმულებები.

2. ბერძნული მითოლოგიის მდიდარი მასალის ფონზე ოვიდიუსი ცდილობს იტალიკური „ფრთის“ გაძლიერებას.

3. ოვიდიუსი, მართალია ახდენს ეტრუსკული მასალის იდენტიფიკაციას (Tyrrhenus arator, Etruscum edocuit), მაგრამ მას რომაული მითოლოგიის განუყოფელ ნაწილად აღიქვამს, რაც პოეტს მითში გარკვეული „შესწორების“ შეტანის თავისუფლებას ანიჭებს.

დ) რიტუალები და წესები

ჩვენამდე მოღწეული ცნობების საფუძველზე, ეტრუსკებისგან რომაელებს შემდეგი მნიშვნელოვანი რიტუალები და წესები გადმოუღიათ:

1. ქალაქის დაარსების რიტუალი
2. ტაძრებისა და წმინდა ადგილებისათვის ადგილის შერჩევის წესები
3. საქორწინო რიტუალი

1. ქალაქის დაარსების რიტუალი

პლუტარქოსის ცნობით, ქალაქი რომი რომულუსმა ტირენიდან საგანგებოდ მოწვეული ქურუმების რჩევა-დარიგებით და დახმარებით დაუფუძნებია (რომულუსი, XI, I).

ქალაქის დაარსების ამ ეტრუსკული რიტუალის აღწერას პლუტარქოსი საკმაოდ მოზრდილ პასაჟს უთმობს.

„უპირველეს ყოვლისა, – წერს პლუტარქოსი, – ამ ადგილას, სადაც ახლა კომიციუმია, ამოთხარეს ორმო და შიგ ყველაფერი ახლადმოყვანილი ჩააწყვეს, რაც ბუნებამ გაიღო. ბოლოს თითოეულმა ამ ორმოში ჩაყარა იმ მხრიდან მოტანილი მიწა მუჭით, საიდანაც მოვიდნენ. შემდეგ ეს მიწა აურიეს ერთმანეთში, ამ ორმოს უწოდეს მუნდუსი – სამყარო – ანუ მისი შუაგული. მის ირგვლივ ქალაქის საზღვრები წრიულად შემოხაზეს.

ქალაქის დამფუძნებელმა გუთანში შეაბა ხარი და ძროხა, თავად გუთანს კი გაუკეთა სპილენძის სახნისი, გაუძღვა გუთანს და წრიულ ნიშნულზე ღრმა თხრილი გაავლო. მათ, ვინც გუთანს უკან მიჰყვებოდა, ევალებოდა ბელტები წრის შიგნით მოექციათ მიწის ბელტები არ უნდა გადასცილებოდ-

ნენ მიჯნას. ასეთი სამიჯნო წრით განსაზღვრეს ქალაქის კედლის მოხაზულობა და მას უწოდებდნენ პომერიუმს, რომელიც სიტყვიდან ბგერების დაკარგვითაა მიღებული (post merium - ე.კ.) და ნიშნავს „კედლის შემდეგ, უკან“. სადაც კარიბჭის გაკეთებას გეგმავდნენ, სახნისს მიწიდან იღებდნენ, გუთანს ზევით სწევდნენ და არ ხნავდნენ. ამიტომ კარიბიჭეს წმინდა ადგილად არ მიიჩნევენ. ასე რომ არ იყოს (ანუ კარიბჭე რომ წმინდა ადგილი იყოს) ზოგიერთი აუცილებელი, მაგრამ არაწმინდა ნივთის ქალაქში შემოტანა და გატანა მკრეხელობად ჩაითვლებოდა (რომულუსი, 11).

ქალაქის დაარსების რიტუალი და მისი სიმბოლიკა, რომელიც ძველი სამყაროს არაერთი ცივილიზაციისთვის არის ცნობილი, ცხადია, საგანგებო შესწავლას საჭიროებს, რაც საგრძნობლად სცილდება ჩვეული საკვლევი თემის ჩარჩოებს, ამიტომ ჩვენ მხოლოდ იმის დადგენას შევეცდებით, რამდენად ახლოა ეტრუსკულ რეალობასთან პლუტარქოსის ინფორმაცია, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, რამდენად „ჯდება“ ეტრუსკული წარმოდგენების კონტექსტში იმ რიტუალის არსი, რომელიც პლუტარქოსთანაა აღწერილი.

პლუტარქოსთან მოყვანილი ცნობიდან ჩვენთვის საყურადღებოა შემდეგი დეტალების თანმიმდევრობა:

1. ორმოს ამოთხრა

ორმოსთვის სახელის დარქმევა

მუნდუსის ეტიმოლოგია

2. ქალაქის საზღვრების წრიული ფორმა (ცენტრი - მუნდუსი)

3. მიჯნების გუთნით გავლება

1. ორმო. ორმოსთვის სახელის დარქმევა. მუნდუსი

უნდა ითქვას, რომ ყველა სახის ეტრუსკული მჩხიბაობა იწყება საკრალური სივრცის მონიშვნით. ეტრუსკული საკრალური კულტმსახურებისათვის ამოსავალი გეომეტრიული ფორმა არის წრე. ქალაქის დაარსების რიტუალშიც ორჯერ ფიგურირებს „წრე“ – მუნდუსის (ორმო) და ქალაქის კედლების წრიული მოხაზულობის სახით.

ორმოს ამოთხრა „ელვების დასაფლავების“ რიტუალშიც გამოიყენება და აღნიშნავს როგორც ძველის დასასრულს, ისე ახლის დასაწყისს.

სახელის დარქმევა კი¹⁹ ადგილისთვის ახალი, დადებითი „კარმის“ მინიჭებას უნდა ემსახურებოდეს.

რაც შეეხება სიტყვა mundus-ს მკვლევართა უმეტესობა მის ეტრუსკულ წარმომავლობას ადასტურებს.²⁰

მართლაც, ამ ლათინიზირებული სიტყვის ფუძე mun- საკმაოდ პროდუქტიულია ეტრუსკულ ენობრივ სამყაროში (mun-, muni „საფლავი, მიწისქვეშა სამყოფელი, ადგილი“, Munthuch – „მიწისქვეშეთის მკვიდრი ერთ-ერთი ლასა“) და ორგანულად უკავშირდება მას.

2. ქალაქის საზღვრების წრიული ფორმა

ზემოთმოყვანილ კომენტარს უკავშირდება ქალაქის საზღვრების წრიული ფორმაც, რომელიც ე.წ. წმინდა ზეციური სივრცის დედამიწაზე პროეცირების ნიმუშს წარმოადგენს.

ჩვენი აზრით, სამივე „სკნელის“ კავშირის მეშვეობით (მიწისქვეშეთი – mundus, ორმო შესასვლელი მიწისქვეშეთში,

¹⁹ კობახიძე 2007, 51.

²⁰ Bloch 1962, 134.

ცა – წრის სიმბოლიკა, დედამიწა – ამ „სკნელთა“ გადაკვეთის და პროეცირების ადგილი) ხდება ქალაქის სიმტკიცის, მისი შეუვალობის უზრუნველყოფა.

3. მიჯნების გუთნით გავლება

ცნობილ ეტრუსკულ მითში ტაგესის შესახებ მიწის მხვნელი იხილავს მიწიდან ამომხტარ ღვთაებას და მისგან დივინაციის ხელოვნებას შეისწავლის.

სწორედ ერთმანეთისკენ გადადგმული ნაბიჯი (მხვნელის გუთანი ჩადის მიწის სიღრმეში, ხოლო ღვთაება მიწის ზედ – ციდან ცის სინათლეზე ამოდის) შესაძლებელს ხდის ამ ორი სკნელის გაერთიანებას მესამე სკნელის (ზეცის) საიდუმლოთა (ღვთაებრივთა ნების) შესატყობად.

ამრიგად, შეიძლება გარკვევით ითქვას, რომ პლუტარქოსთან აღწერილი ქალაქის დაარსების რიტუალი თავისი არსით ეტრუსკულია და მყარად ჯდება ეტრუსკული წარმოდგენების კონტექსტში, ეფუძნება რა templum-ის აგების განსაზღვრულ პრინციპს. და საერთოდ, ვარო აღნიშნავს, რომ ლაციუმში ქალაქებს აარსებდნენ ეტრუსკული წესით (Etrusco rito) (L. L, 5, 143).

2. ტაძრებისა და წმინდა ადგილებისთვის ადგილის შერჩევის კონცეფცია და წესები

ზემოთ დავიმოწმეთ პლატონი, რომელიც აღნიშნავდა „კანონების“ V წიგნში, რომ წინასწარმეტყველებითაა შესაძლებელი ზუსტად განისაზღვროს რომელი ღვთაების თუ დემონის სახელი უნდა ეწოდოს წმინდა ადგილს.

ამ კონტექსტში პლატონი რელიგიური პრაქტიკის მაშინდელ მსოფლიოში ცნობილ სახეობათა შორის „ტირენულ“ მისნობასაც ახსენებს (V, 738).

ვიტრუვიუსთან მოცემულია ტაძართა ლოკალიზაციის იტალიკური კონცეფცია, რომელიც, ავტორის თქმით, მთლიანად ეტრუსკულია და ეფუძნება ტირენული დივინაციის პრინციპებს.

„ჯერ კიდევ ეტრუსკ მკითხავთა წერილობით რჩევა-დარიგებებშია მოცემული, – აღნიშნავს ვიტრუვიუსი, – რომ ვენუსის, ვულკანუსის და მარსის ტაძრები განეთავსებინათ ქალაქის კედლის საზღვრის მიღმა. ვენუსთან დაკავშირებით იმიტომ, რომ ქალაქში ახალგაზრდობა ან ოჯახის ქალები სასიყვარულო ავხორცობას არ შეეპყრო, ვულკანუსისა იმიტომ, რომ მისი ღვთაებრივი ძალის გამოჩენით ქალაქის კედლებიდან, კულტებისა და მსხვერპლშეწირვის ქმედებათა გავლენით, ქალაქის ნაგებობები თავისუფლდებოდნენ ხანძრის საფრთხისაგან, ხოლო როდესაც მარსის ღვთაებრიობა ქალაქის მიჯნის მიღმა იქნება განთავსებული, ასეთ შემთხვევაში არც მოქალაქეთა შორის მოხდება შეიარაღებული განხეთქილება და მტერთაგან და ომის საფრთხისგან ქალაქი დაცული იქნება“ (Vitr. *De arch.* I, 7, 1).

3. საქორწილო რიტუალი

„რომაულ საკითხებში“ პლუტარქოსი საგანგებო თავს უძღვნის ცნობილ ფორმულას „Ubi tu Gaius, ibi ego Gaia“, რომელიც ცოლ-ქმრობის რომაული რიტუალის განუყოფელი ნაწილი იყო. პლუტარქოსი აღნიშნავს, რომ ეს ფრაზა ასახავს კონკრეტული წყვილის – მეფე ტარკვინიუს პრისკუსის ერთ-

ერთი ვაჟიშვილის და მისი მშვენიერი და კეთილშობილი მეუღლის გაია ცეცილიას სიყვარულის ისტორიას.

ამ პასაჟის კომენტარებისას მკვლევარები მიიჩნევენ, რომ პლუტარქოსი აქ შეცდომას უშვებს, რადგან გაია ცეცილია სინამდვილეში არის გაია ცეცილია ტანაკვილი, რომელიც ტარკვინიუსის პრისკუსის არა რძალი, არამედ მეუღლე იყო. ჩვენის მხრივ დავამატებდით, რომ ტარკვინიუსის ვაჟებს ერქვათ ლუკიუსი და არუნსი, ხოლო რძლებს, მათი მამის, სერვიუს ტულუსის საგვარეულოს სახელი – ტულია.

ამრიგად, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ეტრუსკებმა რომაული ამ რიტუალის ჩამოყალიბებაზე გარკვეული ზეგავლენა მოახდინეს.

დამატებით არგუმენტად, ჩვენი აზრით, შეიძლება გამოვიყენოთ ის ფაქტიც, რომ ძველი რომაული საქორწილო შეძახილი (გარშემომყოფების შეძახილი პატარძლისადმი), რომელიც შემდეგ პერსონიფიცირებულია როგორც ქორწილის ღმერთი (ნახსენებია ფესტუსთან, რომელიც, თავის მხრივ, ვაროს იმოწმებს (Paul. Fest. 479, 13) – *telassio / talasio / thalassio / thalasio, -onis, talasius / thalassias / thaladius / thalassus, – i m;* თანამედროვე გამოკვლევებში, ეტრუსკული წარმომავლობის ფუძედ მიიჩნევა და ეტრუსკულ ქალღმერთ *thalna*-ს უკავშირდება.²¹

ამრიგად, რომაული რელიგიის, პანთეონის, მითოლოგიის და კულტმსახურების და რიტუალების ჩამოყალიბებაში, როგორც ეს კონკრეტული მაგალითებით გამოჩნდა, ეტრუსკულის წარმოდგენებმა გადამწყვეტი როლი შეასრულეს.

მართალია, რომაული სამყარო ბერძნულის დიდ გავლენას განიცდიდა, რამაც მას მცდარად შეუქმნა „ფსევდომითოლოგი-

²¹ გამყრელიძე 2002, 99-100.

ისა“ თუ „ფსევდორელიგიის“ სახელი, მაგრამ ბერძნული ნაკადი რომაულ კულტურაში ძირითადი VI ს-ში შემოდის, როდესაც რომაული წარმოდგენები არსებითად უკვე ჩამოყალიბებული იყო. სხვა არის ეტრუსკული გავლენა, რომელიც, როგორც ეს ზემოთაც დავინახეთ, გასაგები მიზეზების გამო გაცილებით ადრეა ნაგულისხმები და რომაული ფუნდამენტური წარმოდგენების ფორმირების პროცესს თანხვედება.

თავის ბოლოს გთავაზობთ იმ ტერმინების ნუსხას, რომელიც რომაულ რელიგიას, მითს და კულტს უკავშირდება და რომელთა ეტიმოლოგია ან უეჭველად ეტრუსკულია ან სავარაუდოდ ეტრუსკული უნდა იყოს:

apex, -icis *m* „წვეტი, წვერი, კენწერო“, „ქურუმის ქუდის წვეტი, თვით ქურუმის ქუდი“ <ეტრ. *apice*, *apices*

arse verse „averte ignem“ (Paul. Fest. 17, 16) ეტრუსკული ჯადოსნური გამონათქვამი რომში სახლების კარებებზე ხანძრის თავიდან ასაცილებლად

atalla, ae *f* „თიხის ჭურჭელი გამოყენებული მსხვერპლშეწირვაში“ <ეტრ. *athene*

bidental, alis *n* „ადგილი, რომელსაც მეხი დაეცა და შემდეგ მსხვერპლშეწირვით იქნა განწმენდილი“ ეტრუსკული ტერმინის კალკი

caerimonia, ae *f* „კულტი, რელიგიური პრაქტიკა, სიწმინდე“ <ეტრ. *Caere*

camillus, *j m* არქაული რიტუალური ტერმინი აღნიშნავს „თავისუფალ და მაღალი წარმომავლობის ბავშვს“ ასეთი ბავშვები მონაწილეობდნენ მსხვერპლშეწირვის რიტუალში და დაყვებოდნენ რომაელ ქურუმებს (სერვიუსი, ფესტუსი) <ეტრ. კოგნომენი

Camillus (Camithlans „საკულტო მსახური“)

Clarnus, *j m* „მაგიდა ან ლანგარი ხილით, როგორც შესაწირი ვენუსისადმი“ <ეტრუსკული ან ეტრუსკული გზით ნასესხები **crepus / creppus**, *j m* „ლუპერკუსების მეტსახელი“ <ეტრ. crepnni, crepus

Cumera, *ae* „ხორბლის შესანახი კალათი ან რიტუალური საგნების შესანახი კალათი ქორწილის სადღესასწაულოდ“ <ეტრ. *cume მასალა, რომლისგანაც კალათს ამზადებდნენ „ტოტი, ლერწამი“

Cupencus, *j m* „ჰერკულესის ქურუმი“ < cepen „ქურუმი“

ergenna „პირობითი სახელი ეტრუსკი ჰარუსპეკრისა“

faus(s)ae, *arum pl.* „ძველი ტერმინი რელიგიური ლექსიკონისა, ნივთების შესანახი მიწისქვეშა სათავსოები კაპიტოლიუმის ტაძრის ქვეშ“ <ეტრ. favi-za

haruspex, *-icis* „შიგნეულობაზე მკითხავი“ <ეტრ. „har“ ცარიელი ნაწლავი, შიგნეულობა ან hare „მიძღვნილი, შეწირული“

hercle „ფიცი, შეძახილი, მამაკაცების მიმართ“ hercleme, meherculus <ეტრ. hercle

larua / larva, *ae f* „ბოროტი სული, მოჩვენება, ჩონჩხი, ნიღაბი“ <ეტრ. laru-u / va „ძღვევამოსილი“ – ევფემენისტური გამოთქმა

lituns, *j m* „ავგურების კვერთხი“ წარმომავლობა ეტრუსურიდან

nenia (naenia), *ae f* „სამგლოვიარო სიმღერა“

Nenia, „მოთქმის ქალღმერთი“ <ეტრ. nene „მიძა“ თავდაპირველი მნიშვნელობა შეიძლება იყოს „იავნანა“ და არა „მიცვალებულის სიმღერა“

popa, ae *m* „საგანგებო დანიშნულების ქურუმი“ <pupa(..)ai
postilio, onis *f* „ღვთაების მოთხოვნა დავიწყებული შესაწი-
 რის მოტანისა“ <ეტრ. terminas technicus-ის თარგმანი

sacena, scena, ae *f* პონტიფექსის ჯოხი <ეტრ. sac- „მიძღვნა“

satura, ae *f* „ხილით სავსე ჯამი, რომელიც ღმერთებისთვის
 ყოველ წელს მიჰქონდათ ძღვენი“ <ეტრ. satr-, satjr- „ლაპა-
 რაკი“.

4. კულტურა

ამ თემატურ ჯგუფში თავმოყრილი მასალა შემდეგ
 ქვეჯგუფებად შეიძლება წარმოვადგინოთ:

- ა) დამწერლობა
- ბ) არქიტექტურა
- გ) მუსიკა
- დ) სანახაობები, თამაშები
- ე) ჩაცმის კულტურა

ა) დამწერლობა

დღეს მეცნიერებაში ერთხმადაა გაზიარებული აზრი იმის
 შესახებ, რომ ეტრუსკული ანბანი ბერძნული წარმოშობისაა და
 იგი ტირსენიელებს ბერძენი კოლონისტებისაგან (სავარაუ-
 დოდ, კუმედან) უნდა გადმოეღოთ. ეს უნდა მომხდარიყო ძვ.წ.
 VIII საუკუნის დასაწყისში, რასაც ნათლად ადასტურებს ბერძენ
 კოლონისტებსა და ეტრუსკთა შორის არსებული გაცხოვე-
 ლებული კონტაქტების ამსახველი არქეოლოგიური მასალა.²²

ამასთან, ჩვენი აზრით, დამაფიქრებელი უნდა იყოს ის
 გარემოება, რომ ყველაზე არქაული ეტრუსკული ეპიგრაფი-

²² Cristofani 2000, 83.

კული ნიმუში, რომელიც ძვ.წ. VIII-VII სს. თარიღდება, ტარკვინიაშია ნაპოვნი.²³ ეს უკანასკნელი გარემოება თითქოს ტაციტუსის ფრაზას ეთანხმება. კერძოდ, „ანალებში“ მწერალი მიუთითებს, რომ ეტრუსკებმა ანბანი ისწავლეს კორინთელი დემარატოსისაგან (ტარკვინიუს პრისკუსის მამა - ე.კ.) (Tac. *Ann.* IV, 50).

დემარატოსი კი, როგორც ცნობილია, სწორედ ტარკვინიაში გადმოსახლდა.

თუკი მითსა და რეალობას (უფრო სწორად ანალიტიკურ ისტორიას და არქეოლოგიურ მასალას) ერთმანეთს შევუხამებთ, შეიძლება გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ ბერძნული ანბანის პირველი „შემომტანები“ სწორედ ტარკვინიელები იყვნენ, რომლებმაც იგი ბერძნებისგან გადმოიღეს.

ამის შემდეგ, ჩვენი ვერსიით, დამწერლობის ეს სისტემა რომში ვრცელდება დემარატოსის შვილის, ტარკვინიუს პრისკუსის ეპოქაში, რომელსაც ეს ნოვაცია, სხვა დანარჩენ სიახლეებთან ერთად, რომში მეფობის პერიოდში უნდა დაენერგა.

შესაძლებელია, რომ დამწერლობას გავრცელება ჯერ ეტრუსკული წერა-კითხვის სწავლებით დაიწყო და მოგვიანებით იგი ლათინურ ენაზე მოამარჯვეს.

ჩვენს ამ მოსაზრებას გარკვეულ დადასტურებას ვუძებნით ლივიუსის შემდეგ სიტყვებში: „მაქვს ავტორთა მტკიცებულებანი, რომ მაშინ წესად ჰქონდათ რომაელი ბავშვებისათვის ისწავლებინათ ეტრუსკული წერა-კითხვა, როგორც ამჟამად – ბერძნული“ (IX, 36, 3-4).

ბ) არქიტექტურა

²³ Pandolfini 2000, 263-264.

რომაულ არქიტექტურაში ეტრუსკთა მიერ შეტანილ ღვაწლზე არაერთი ავტორი მიუთითებს. მათგან განსაკუთრებით საყურადღებოა ვიტრუვიუსის ინფორმაცია როგორც საერო, ისე რელიგიურ-საკულტო ნაგებობათა შესახებ.

ვიტრუვიუსი აღნიშნავს, რომ ტოსკანური საცხოვრებელი სახლების არქიტექტურა, რომელიც რომაულ ხუროთმოძღვრებაში ცნობილი 5 ტიპიდან ყველაზე გავრცელებულია, გამოირჩევა კონსტრუქციის სიმარტივით და პრაქტიკულობით და გადმოგვცემს მის მახასიათებლებს:

„ტოსკანური სტრუქტურა ისაა, რომელშიც გასწვრივი კოჭები, ატრიუმის სიგანის გარდი-გარდმო გადებულები და კედლებში შეწეულები, ქვემოდან ამაგრებენ მათზე თავისუფლად დაწყობილ ძელებს და ღარებს. წვიმის წყლის ჩადინება ცენტრალურ სადინარში ხდება კედლების კუთხეებიდან კოჭოვანი საფარის კუთხეებამდე გატარებული ღარებით, ხოლო გამოდინება – სახურავის ხვრელის მიმართულებით“ (VI, 3, 1).

ამ ცნობას ვაროსთან დაცულ ინფორმაციასაც დავუმატებთ, სადაც გარკვევითაა მითითებული, რომ როგორც საწვიმარი ხვრელი – კომპლუვიუმი, ისე ატრიუმი – ეტრუსკთა გამოგონებაა და რომაელთა მიერაა აღებული ნიმუშად.

„მას ტუსკურს უწოდებენ (კომპლუვიუმს), ტუსკების მიხედვით, რაკი მათი ნაგებობების საწვიმარი ხვრელების გადმოღება დაიწყეს. ატრიუმს კი ასე ეწოდება ტუსკთა ატრიატების მიხედვით. იგი არის მათგან აღებული ნიმუშად“.

დიოდოროს სიცილიელთან დაცულია ცნობა კიდევ ერთი სიახლეზე, რომელიც ეტრუსკებმა შეიმუშავეს სახლების არქიტექტურაში. ესაა წრიული პორტიკები. მისი აზრით, წრიული პორტიკები სახლებისთვის ძლიერ სასარგებლოა, რადგან

ჩინებულია მოსამსახურე მდაბიოთა ყაყანისგან თავდასაცავად (V, 40, 1).

ამ მონაცემთა მიხედვით, მეცნიერთა აზრით, ნათელი ხდება რამდენად მნიშვნელოვანი გავლენა ჰქონდა ეტრუსკთა სახლის არქიტექტურას რომაული და მოგვიანებით via Roma ევროპულ და მსოფლიო ხუროთმოძღვრებაზე.

რომაულ რელიგიურ-საკულტო არქიტექტურაზე ეტრუსკული გავლენის შესახებ ვიტრუვიუსი შემდეგს გვატყობინებს:

„ეს ტაძრები (ტოსკანური ტიპის) არის გაბრტყელებული, დაბალი, ფართო ფრონტონებით, ეტრუსკულ-ტოსკანურ ყაიდაზე თიხის ან სპილენძის მოოქროვილი ქანდაკებებით მორთული. ასეთებად, მაგალითად, გვევლინებიან ცერერას ტაძრები დიდ ცირკთან (circus maximus), ჰერკულესის ტაძარი პომპეიში და აგრეთვე იუპიტერის კაპიტოლიუმის ტაძარი“ (III, 3, 5).

ვიტრუვიუსის ეს ცნობა, მთლიანად დასტურდება არქიტექტურული თვალსაზრისით.²⁴ კერძოდ, მაგალითად, კაპიტოლიუმის ტაძარი, მიუხედავად არაერთი გადაკეთებისა და რესტავრაციისა, დღემდე ინარჩუნებს იმ არქიტექტურულ იერს, რომელიც მისი აგებისას იყო ჩაფიქრებული. წყაროებს თუ დავუფუძნებით, სრულიად ბუნებრივად გამოიყურება, რომ კაპიტოლიუმის ტაძარი ე.წ. „ეტრუსკულ-ტოსკანურ“ ყაიდაზე იყოს შექმნილი. იგი ხომ ტარკვინიუს ამაციის დროს დასრულდა, რომელმაც მისი გასრულებისათვის მთელი ეტრურიდან მოიწვია ხუროთმოძღვრები და ხელოსნები.

და ბოლოს, გთავაზობთ იმ რომაული არქიტექტურული ლექსიკის ნუსხას, რომლის ეტრუსკულ წარმომავლობაზეც მკვლევართა თვალსაზრისით გამოთქმული:

²⁴ Prayon 1986, 195-197.

atrium, j „რომაული სახლის მთავარი ნაწილი, საერთო დარბაზი, გახსნილი სახურავით (compluvium) და აუზით (impluvium)“

cavea (cavia), ae „რკინის ან ხის გალია ცხოველებისა და ფრინველებისათვის“

cella, ae „საკუჭნაო ან პატარა საცხოვრებელი ოთახი“ <ეტრ. ceta, celati „აკლდამა“

fenestra, ae „ფანჯარა“ <ეტრ. Fenster-nia (ქალაქი)

pluteus, j „ჯებირი, საყრდენი“

vacerra, ae „ბოძი, სარი, მანა“

გ) მუსიკა

მუსიკას, როგორ ამას ეტრუსკთა სამარხების მხატვრობიდან და ანტიკური წყაროებიდან ვიგებთ, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ეტრუსკთა ყოველდღიურობაში. მუსიკას ეტრუსკთა მკვიდრნი იყენებდნენ რელიგიურ-საკულტო ფეროში, სამხედრო საქმეში, ნადირობისას, ნადიმებზე და ა.შ.

ყველაზე გავრცელებულ მუსიკალურ ინსტრუმენტებს წარმოადგენდნენ საყვირი და ფლეიტა, უფრო ზუსტად კი, ორმაგი ფლეიტა.

ჯერ კიდევ ბერძნულ დრამაში სამივე ტრაგიკოსთან ნახსენებია ტირსენიული საყვირი, რომელიც გვხვდება ესქილეს „ევმენიდებში“, სოფოკლეს აიაქსში (14-17) და ევრიპიდეს „ჰერაკლიდებში“.

ტირსენიული საყვირი ბერძნულ მითოლოგიაშიც კია ნახსენები. კერძოდ, მითში ჰეგელესის შესახებ, რომელმაც დააფუძნა ათენას ტაძარი კორინთოსში და ბერძნებს ასწავლა

პაპამისის, ტირსენოსის მიერ გამოგონილ საყვირზე დაკვრა. ეს მითი პავსანიასთანაა დადასტურებული.

მოხსენების ფორმატიდან გამომდინარე ამ მეტად საინტერესო მითზე აქ არ შევჩერდებით, ვიტყვიტ მხოლოდ, რომ ტირსენული საყვირი, როგორც ჩანს, ბერძნებმა გაიცნეს ევბეელთა მეშვეობით, რომლებმაც ძვ.წ. VIII საუკუნის დასაწყისში დააფუძნეს პირველი კოლონია ჩრდილოეთ იტალიაში, კუნძულ ისკიას მოპირდაპირე მხარეს და ეტრუსკებთან გაცხოველებული ურთიერთობა გააჩაღეს. ტირსენიულ საყვირს ჰქონდა როგორც საბრძოლო, ისე რელიგიურ-საკულტო დანიშნულება. ამის მიხედვით არსებობდა ტირსენიული საყვირის ორი სახეობა: მოკლე, რკალისებური და გრძელი, სწორი, ბოლოში რკალით.²⁵

ტირსენიული საყვირის შესახებ დიოდოროს სიცილიელიც წერს. „ისტორიულ ბიბლიოთეკაში“ იგი აღნიშნავს, რომ „ეტრუსკებმა გამოიგონეს ომში უაღრესად სასარგებლო საყვირი, რომელთაც მათი სახელის მიხედვით ტირენული ეწოდა“ (V, 40, 1).

რომაულ სინამდვილეში ეტრუსკული საყვირის პოპულარობაში გვარწმუნებს „ენეიდას“ ერთი პასაჟი. ვენუსი ენეასს ნიშნავს აძლევს ჭეჭა-ჭუხილის მეშვეობით. ჭუხილის ხმა, როგორც ვერგილიუსი აღნიშნავს, ცას ისე აზანზარებს, როგორც ტირენიული საყვირი:

„მოულოდნელად ეთერს ეღვა ააცახცახებს

ჭუხილით მოდის და ყველაფერს ხმაურით და ნათებით მსჭვალავს

²⁵ Pallottino 1984, 353; Keller 1985, 387.

ისე, დაიგრიალა, როგორ ტირენული საყვირი ცას აზან-ზარებს“

(VII, 524-526)

განსხვავებით ბერძნული სამყაროსგან, ეტრუსკულ ფლეიტას არ ჰქონია საბრძოლო დანიშნულება.

იგი ხის ან სპილოს ძვლისგან მზადდებოდა და ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, მისი კონფიგურაციიდან და ნახვრეტების რაოდენობიდან გამომდინარე, ჰქონდა არა თანამედროვე ფლეიტის, არამედ ჰობოის ჟღერადობა.²⁶ ამ ორიგინალური ჟღერადობის ინსტრუმენტს ეტრუსკები იყენებდნენ რიტუალების, ნადიმის, სანახაობების, საჭმლის მომზადების და სხვა დროს.

ამას ადასტურებს სამარხთა კედლის მხატვრობა, სადაც ხშირად არიან წარმოდგენილი ჩვეულებრივ და ორმაგ ფლეიტაზე დამკვრელები.²⁷ ამასთან, ეტრუსკი მუსიკოსები ჩანან ანტიკურ წყაროებშიც. ვერგილიუსი „გეორგიკებში“ წერს:

„უკრავს ქონიანი ტირჰენელი სპილოს ძვალზე სამსხვერ-
პლოსთან

და ღრმა ჯამებით ოხშივარდენილი შიგნეული შემოაქვთ“ (II,
193-194)

კლავდიუს ელიანუსი გადმოგვცემს საინტერესო ინფორმაციას ეტრუსკული ნადირობის შესახებ:

„ამბობენ, რომ ეტრურიაში ნადირობენ ტახსა და ირემზე არა ბადეებით და ძაღლებით, როგორც ამას ჩვეულებრივ მონადირეები აკეთებენ, არამედ მუსიკის დახმარებით“ (Ael. NA).²⁸

²⁶ Cristofani 2000, 182-183.

²⁷ Weege 1921; Pallottino 1952.

²⁸ შდრ. ძვ.წ. 350 წ. სამარხი ორვიეტოში - Tomba Gollini

ელიანუსი წერს, რომ ფლეიტის მომაჯადოებელი ჟღერადობით ნადირს იტყუებდნენ და აბამდნენ ხაფანგებში.

ეს პასაჟი, რომელიც საკმაოდ ვრცელია, პირველ რიგში ეტრუსკული ფლეიტის საოცარი ჟღერადობის გამოა საყურადღებო. ამ მუსიკალური ინსტრუმენტის ხმით მოხიბლული რომაელები ეტრუსკთა მსგავსად, იყენებდნენ მას ყოველდღიური ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროში, რასაც ადასტურებენ როგორც ანტიკური წყაროები (Strabo. V, II, 2; Varro. *Ling.* 7, 35), ისე არქეოლოგიურ მონაცემები.

საყურადღებოა, რომ მეცნიერთა აზრით, ზემოთნახსენებ მუსიკალურ ინსტრუმენტთა აღმნიშვნელი სიტყვებიც რომაელებმა ეტრუსკებისგან გადმოიღეს. მაგ.: *subulo, onis* „სალამურზე დამკვრელი“ ვაროს მიხედვით (*Ling.* 735) ეტრუსკული სიტყვაა, რომელიც ეტიმოლოგიურად უკავშირდება *suplu-*ს, ხოლო *tuba*, მკვლევართა ერთი ნაწილის აზრით, ეტრუსკული ტერმინიდან მომდინარეობს.

დ) თამაშები, თეატრი, სანახაობები

არაერთი ანტიკური წყარო მიუთითებს, რომ რომაელებმა ეტრუსკებისაგან გადმოიღეს სანახაობების და თამაშების მოწყობის ტრადიცია.

მაგალითად, ლივიუსი აღნიშნავს, რომ ტარკვინიუს პრისკუსმა პირველმა ააგო ცირკი, სადაც მართავდა შეჯიბრებებს ორთვალებით და კრივში. თავდაპირველად, რადგან რომში ისინი არ იყვნენ, მოასპარეზენი ეტრუსურიდან მოიწვიეს. სწორედ ამ დროიდან, ლივიუსის თქმით, შემოვიდა ყოველწლიურ თამაშობათა ჩვეულება, რომელსაც რომაული ან სხვაგვარად, დიდი ეწოდებოდა (I, 35, 9).

ამავე პერიოდში, ლივიუსის მიხედვით, ტარკვინიუს პრისკუსმა ეტრუსკული წესის მიხედვით, სცენიური თამაშობებიც შემოიღო.

ლივიუსი აღნიშნავს, რომ ეს იყო მეომარი ხალხისთვის აქამდე უნახავი რამ „nova re bellicoso populo“ (VII, 2, 3).

ლივიუსი დაწვრილებით მოგვითხრობს ეტრუსკთა ამ ნოვაციის რომაელთა მიერ შეთვისებას.

„მოთამაშენი, მოწვეულნი ეტრურიიდან, ყოვედგვარი სიმღერისა და მოქმედების გარეშე, რომლებიც გადმოსცემდნენ მის მნიშვნელობას, ცეკვავდნენ ფლეიტის აკომპანიმენტის ქვეშ, ხტოდნენ და ეტრუსკულ ყაიდაზე საკმაოდ ლამაზ ოინებს ჩადიოდნენ. ახალგაზრდებმა მათი მიბაძვა დაიწყეს და ასე გადმოიტანეს ეს ჩვეულება და მან ხშირი გამოყენების გამო ფეხი მოიკიდა. ადგილობრივ ოსტატებს უწოდეს ჰისტრიონები იმიტომ, რომ ეტრუსკულად მოცეკვავეს „ჰისტერი“ ერქვა“ (VII, 2, 6).

თანამედროვე ბალეტის ამ შორეულ წინაპარს, შესაძლოა, ღრმა საკულტო ფესვები უნდა ჰქონოდა, რაკი, როგორც ამაზე ლივიუსი მიუთითებს, ამ სანახაობის მოწყობა მეფემ რომში შავი ჭირის ეპიდემიისგან თავდასაცავად განიზრახა.

პლუტარქოსი „რომაულ საკითხებში“, კერძოდ ქვეთავში „რატომ უწოდებენ რომაელები დიონისეს ოსტატებს ჰისტრიონებს“ განსხვავებულ ინფორმაციას გვაწვდის, იყენებს რა წყაროდ კლავდიუს რუფუსს.

„ისტორიკოსი კლავდიუს რუფუსი ამტკიცებს, რომ უძველეს დროში გაიუს სულპიციუსის და ლივინიუს სტოლონუსის კონსულობისას რომში მძვინვარებდა ჭირი, რომელმაც ყველა დაასამარა, ვინც კი სცენაზე თამაშობდა. მაშინ, რომა-

ელთა თხოვნით, მრავალი შესანიშნავი მსახიობი ჩამოვიდა ეტრურიიდან, ხოლო ყველაზე სახელოვანს მათ შორის, ვისაც ყველაზე ხანგრძლივად ჰქონდა რომის თეატრებში წარმატება, ერქვა ჰისტრუსი, მისი სახელის მიხედვით ყველა მსახიობს ეს სახელი დაერქვა“ (107).

ძალიან რთულია ამ ორი ცნობიდან რაღაც საერთო დასკვნის გაკეთება. ქრონოლოგიური წინააღმდეგობის გარდა (ლივიუსი – ტარკვინიუს პრისკუსის მეფობას, პლუტარქოსი კი სულპიციუსისა და ლიცინიუს სტოლონუსის კონსულობას ასახელებს ათვლის წერტილად), დაუდგენელია ჰისტრიონები მოცეკვავეები იყვნენ თუ მსახიობები? შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ერთიც და მეორეც საყურადღებო ინფორმაციაა, რაც ამ ორ წყაროთა მონაცემებს აერთიანებს არის შავი ჭირის ეპიდემია, რომელიც ჩვენს მიერ ზემოთ გამოთქმულ ვარაუდს ამყარებს – ჰისტრიონები იყვნენ საკულტო წარმოდგენის მონაწილენი, რომელთა ქმედებებმა რომში სანახაობის მნიშვნელობა შეიძინა.

თანამედროვე მეცნიერებაში სულ უფრო და უფრო გაზიარებულია აზრი, რომელიც გულიელმო მეცკეს ეკუთვნის, რომ ბერძნული თეატრის შემოსვლამდე იტალიაში არსებობდა ე.წ. ეტრუსკულ-იტალიკური, სრულიად ორიგინალური თეატრის ფენომენი, რაც დასტურდება პირველ რიგში არქეოლოგიური მონაცემებით. უახლესი გათხრები ცხადყოფს, რომ ეტრუსკულ-იტალიკური თეატრის არქიტექტურაც საგრძნობლად განსხვავდება თავისი ბერძნული ანალოგისგან.²⁹

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ ეტრუსკული თეატრი, რომელსაც ბერძნების მსგავსად, საკულტო წარმომავლობა ჰქონდა, წარმოდგენდა სანახაობათა კომპლექსს, რომელმაც დიდი

²⁹ Maezke 1999, 37-46.

გავლენა მოახდინა უძველესი რომაული თეატრის „ატელანას“ ჩამოყალიბებაზე. ამ თეატრისთვის დამახასიათებელი ინდივიდუალური ნიშნები რომაულმა თეატრმა ბერძნული თეატრალური კულტურის შემოღების შემდეგაც შეინარჩუნა, რაც გარკვევით გამოჩნდა რომაულ კომედიაში.

კიდევ ერთი საკითხი, რაც შეიძლება დავუკავშიროთ თეატრალურ სანახაობას. ეტრუსკოლოგთა არაერთი გამოკვლევა მიეძღვნა ტერმინს „phersu“, რაც „ნიღაბს და ნიღბიანს“ ნიშნავს. ეს პერსონაჟი გვხვდება როგორც ეპიგრაფიკაში, ისე სამარხთა კედლის მხატვრობაში როგორც ერთ-ერთ საკულტო რიტუალსა თუ მსხვერპლშეწირვაში მონაწილედ.

მკვლევართა დიდი ნაწილი მიიჩნევს, რომ მის საფუძველზე შეიქმნა ლათინური სიტყვა *persona*.³⁰ ბოლო დროს გამოთქმული ვერსიებიდან გამოვარჩევდით ბრეიერის და რ. გორდეზიანის მოსაზრებას, რომელთა მიხედვით *persona* < *persana*, სადაც *na-* არის კუთვნილების აღმნიშვნელი სუფიქსი „სი“ და ითარგმნება როგორც „ფერსუს კუთვნილი“.³¹

ლათინური სიტყვა „*persona*“-ს ფართო სემანტიკური ველიდან ჩვენ გამოვყოფდით შემდეგ მნიშვნელობებს „ნიღაბი, შენიღბული, მსახიობი, პიროვნება“, ვუჭერთ რა მხარს ლათინური *persona*-ს ეტრ. *phersu*-დან მომდინარეობას, მივიჩნევთ, რომ ეტრ. *Phersu* შეიძლება ყოფილიყო ერთ-ერთი პერსონაჟი ეტრუსკული *histriones*-თა საკულტო რიტუალში. მოგვიანებით იგი ატელანას თეატრის პერსონაჟს განასახიერებდა და ამიტომაც მიიღო რომაულ სინამდვილეში დამატებითი მნიშვნელობა „მსახიობი, პიროვნება“.

³⁰ *phersu*-ს ეტიმოლოგიასთან დაკავშირებით იხ. კობახიძე 1994: 109.

³¹ გორდეზიანი 2007, 292.

ანალოგიური გზა უნდა გაეგვლო ეტრუსკულ რიტუალს, რომლის საფუძველზე ჩაისახა რომაელ გლადიატორთა ბრძოლა.

გლადიატორების ბრძოლა, წყაროთა მითითებით, ეტრუსკული წარმომავლობისაა (Athenaios. *Deipnosophistai*. IV, 153). საფიქრებელია, რომ თავდაპირველად ეს ეტრუსკული რიტუალი მსხვერპლშეწირვასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული და საკულტო ასპარეზობის სახე ჰქონდა.

ქვეთავის ბოლოს წარმოვადგენთ თემატურად დაჯგუფებულ იმ ლექსიკურ ელემენტებს, რომელთაც მეცნიერთა აზრით, ჰქონდა ეტრუსკული ეტიმოლოგია.

balatro, onis „მასხარა“ <დაბოლოება o, onis

citeria, ae f „მხიარული პერსონაჟი პროცესიაში“, რომელიც წინ უძღოდა თამაშებს (ეტრუსკულ თამაშებს)

harena ქვიშა

histrio, onis < ვაროს მიხედვით ეტრ.

maccus, j „სულელი, შტერი“ (ატელანას პერსონაჟი) < გვარები macani, macia

persona < phersu „ნიღაბი, პიროვნება“

patreia, ae „მხიარული პერსონაჟი პროცესიაში“

lanista „გლადიატორების უფროსი“ < ისიდორეს მიხედვით (*Orig*, 10, 159) Lanista gladiator... Tusca lingua appellatus...)

და ბოლოს

ludius, lydius „მსახიობი მიმი“ → ob. ludus

ludus // Lydius „ლიდიელი“ <ეტრუსკთა ლიდიელობაზე მიანიშნებს (ჰეროდოტეს „ისტორიის“ ცნობილი პასაჟის მიხ.).

ე) ჩაცმის კულტურა

წყაროთა ცნობით, ტარკვინიუს პრისკუსის მეუღლე, ტანაკვილი ითვლებოდა ტოგის ერთი სახეობის რომში შემომტანად. პლინიუსის აზრით, ტანსაცმლის ეს თარგი – სწორი ტოგა – ეტრუსკულია და ეტრურიაში სამეფო სამოსს წარმოადგენდა (*toga regia*). რომში კი ასეთ ტოგას თავდაპირველად იცვამდნენ მეფეები (ლივიუსი), შემდეგ დასაქორწინებელი ქალიშვილები (*nubentes virgines*) და ახალწვეულები (Plin. Nat. hist. VII, 194). მაკრობიუსთან ნათქვამია, რომ რომაული პრეტექსტა, ეტრუსკთა მაგისტრატურის ერთ-ერთ ნიშანს წარმოადგენდა (Macrob. Sat. II, 68).

დიოდოროს სიცილიელი განმარტავს, რომ რომში გავრცელებული ტოგა ალისფერი არმით ეტრუსკთა გამოგონებათა რიცხვს ეკუთვნოდა (Diod. Sic. V, 40, 1).

ეტრუსკული ტანსაცმლის ნაირსახეობები მონოგრაფიულად აქვს შესწავლილი ლარისა ბონფანტეს, რომელიც იკონოგრაფიულ მონაცემებზე დაყრდნობით განიხილავს ეტრუსკთა სიახლეებს ამ დარგში. მეცნიერის დასკვნით, ეტრუსკთა შორის გავრცელებული იყო ტუნიკისა და ტოგის განსაკუთრებული ვარიანტები, რომლებიც ნაწილობრივ ემთხვევა ანტიკურ წყაროებში დაცულ ინფორმაციას.³²

ეტრუსკებს შემუშავებული ჰქონდათ ფეხსაცმლის საკუთარი მოდელებიც, თუმცა ფართოდ გავრცელდა და არა მხოლოდ იტალიაში მოიპოვა პოპულარობა *Tyrrheni plantis* - სანდლების ერთმა სახეობამ.

საერთოდ სანდლები ეტრურიაში, როგორც ეს არქეოლოგიურად დასტურდება, პოპულარული ხდება მხოლოდ ძვ.წ. VI

³² Bonfante 1994, 31-59.

საუკუნიდან ბერძნული და აღმოსავლური გავლენის წყალობით. სანამ სანდლები გავრცელდებოდა, ეტრურიაში აპრეხილცხვირიანი მაღალყელიანი ფეხსაცმელი - *calcei repandi* იყო ცნობილი.³³ *Tyrrhena plantis* - ეტრუსკთა მიერ სანდლების მოდიფიკაციას წარმოადგენს. ტირსენიელებმა ფეხსაცმლის ხის ძირი ბრინჯაოთი დაფარეს, სანდლის ზონრები ორ ნაწილად გაყვეს და ოქროს ფარსით მორთეს.

ეტრუსკთა ეს ნოვაცია სწრაფად გახდა პოპულარული. მკვლევართა აზრით, სწორედ ამ ტიპის სანდლები ამკობს ფიდიასის მიერ შექმნილ ათენას ქანდაკებას.³⁴

ეს უკანასკნელი ცნობა ცხადყოფს, რომ ტირენული სანდლები, ტირსენიული საყვირის მსგავსად, ცნობილი და პოპულარული ხდება არა მხოლოდ იტალიაში, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც.

და ბოლოს, იმ სიტყვათა სია, რომელიც ეტრუსკულიდან უნდა იყოს შემოსული რომაულ ენაში ამ სფეროში:

calceus „ფეხსაცმელი“, ფუძე *calx*, *calcis* „ქუსლი, ფეხი“ < *calceus* „ფეხსაცმელი, რომელსაც თავდაპირველად მეფეები და პატრიციები ხმარობდნენ“ < ეტრუსკული (-*eus* სუფიქსი) ანალ.: *balteus*, *pateus*

lacerna, ae *f* „განიერი პალტო კაპიუმონით, გახსნილი წინ და შეკრული კისერში“ < ეტრ. *lacer*

trabea, ae *f* „მეფეების და მხედრების ტანსაცმელი განიერი მიწამული ზოლებით“ < *ea* სუფიქსის გამო ეტრ.

ძირითად დასკვნამდე გთავაზობთ „სემანტიკური ჯგუფების“ მიხედვით დალაგებულ ეტრუსკულიდან ნასასხები

³³ Camporeale 2000, 184-186.

³⁴ Adembri 2000.

ლექსიკის ანალიზს ლათინურში, რომელიც მოცემულია ეკატერინე გამყრელიძის წიგნში „უცხოენოვანი ლექსიკა ლათინურში“.³⁵

მკვლევარი გამოყოფს 32 პირობით ჯგუფს, რომელიც თემატურად გაანალიზებულ სიტყვებს აერთიანებს.

გთავაზობთ იმ ჯგუფების ჩამონათვალს, რომელთა შემადგენლობაში შესული სახელები ძირითადად ეტრუსკული წარმომავლობისაა

- ღმერთების სახელები
- რიტუალური და რელიგიური ტერმინოლოგია
- კალენდარული ტერმინები (september, october, november, december) სემანტიკური კალკებია; Aprilis + წელიწადის დროები
- ადამიანის ფიზიკური და სულიერი თვისებების გამომხატველი ლექსიკა
- თეატრალური ტერმინები - უძველესი პლასტი
- სოციალური ტერმინები
- ჭურჭლის და საოჯახო ნივთების აღმნიშვნელი
- საყოფაცხოვრებო ნივთები, იარაღები და ნაგებობები
- წონის და ზომის ერთეულები
- ლითონის, მადნეულის, ქვების სახელები
- ცხოველთა სახელები (მცირე რაოდენობით)
- ფრინველთა სახელები (მცირე რაოდენობით)
- მწერების სახელები
- მცენარეების სახელები
- ღვინოსთან და ღვინოს კულტურასთან დაკავშირებული სახელები

³⁵ გამყრელიძე 2002: 242 და შმდ.

- უსულო გარემომცველი სამყარო და მეტეოროლოგიური ტერიტორიები
- სამშენებლო და არქიტექტურული ტერმინები

ე. გამყრელიძე საგანგებოდ განმარტავს, რომ ლათინური სუბსტრატულ უცხოენოვან ლექსიკაში აშკარა ლიდერი არის ეტრუსკული ენა, რომელსაც მოსდევენ იტალიკური და კელტური ენები და რომ ეტრუსკულის კვალი ჩანს ლათინური ენის ყველა დონეზე – ფონოლოგიურ, მორფოლოგიურ, მორფოლოგიურ და სინტაქსურ დონეზე.

ამრიგად, ენობრივი მონაცემების გარდა, ეტრუსკული მემკვიდრეობის კვალი, როგორც ეს განვიხილეთ, აისახა რომაული ცივილიზაციის ძირითად სფეროში.

ეტრუსკული ნასესხები ელემენტების მნიშვნელობა რომაულ სამყაროში წარმოადგენს ამა თუ იმ ინსტიტუტის ჩამოყალიბებისათვის განმსაზღვრელ და ფუნდამენტურ ფაქტორს.

აქედან გამომდინარე, რომაული სახელმწიფოებრივი მოწყობის, რელიგიური საკულტო სფეროს, სამხედრო სისტემის, ენის, კულტურის და ყოველდღიური ცხოვრების ხასიათი მრავალი თვალსაზრისით განაპირობა ეტრუსკულმა კომპონენტმა, რომელიც, რაც ძალზე მნიშვნელოვანია, რომაულმა სამყარომ შეითვისა საკუთარი წარმოდგენების ფორმირების პროცესში.

აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია გარკვევით ვთქვათ, რომ ეტრუსკული ელემენტი რომაული კულტურისათვის სუბსტრატულ ელემენტს წარმოადგენს. განსხვავებით, მაგალითად ბერძნულისგან, რომელიც ადსტრატულ პლასტად შეიძლება აღვიქვათ.

ამასთან, ეტრუსკულმა კომპონენტმა, შეადგინა რა რომაული ცივილიზაციის ორგანული ნაწილი, via Roma მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა აგრეთვე ევროპის ხალხთა კულტურების ჩამოყალიბებასა და განვითარებაზე.³⁶

ბიბლიოგრაფია:

Adembri, B. 2000. “Abbigliamento.” In *Dizionario illustrato della civiltà etrusca*. Firenze.

Василеко, Р. П. 1978. “К вопросу о связи римских и этрусских ларов.” В кн. *Норуия, Воронеж*.

Bloch, R. 1962. *Gli Etruschi*. Milano.

Bonfante, L. 1994. *Etruscan Dress*. Baltimore and London.

Burkert, W. 1977. *Griechische Religion der archaischen und Klassischen Epoche*. Stuttgart.

Camporeale, G. 2000. “Abbigliamento e calzature”. In *Gli Etruschi storia e civiltà*. Torino.

Cristofani, M. 2000. “Musica.” In *Dizionario illustrato della civiltà etrusca*. Firenze.

Cristofani, M. 2000. *Dizionario illustrato della civiltà etrusca*. Firenze.

Cristofani, Mauro. 2000. „Magistrature“. In *Dizionario illustrato della civiltà etrusca*. Firenze.

Dorsey, P. 1992. *The Cult of Silvanus*. Leiden, New York, Köln.

გამყრელიძე, ეკატერინე. 2002. *უცხოენოვანი ლექსიკა ლათინურში, ენობრივი კონტაქტები ანტიკურ იტალიაში*. თბილისი.

გორდეზიანი, რისმაგ. 2007. *მედიტერანულ-ქართველური მიმართებები*. ტ. III. ეტრუსკული, დასკვნითი კომენტარები. თბილისი: ლოგოსი.

Grenier A. 1948. *Les religions étrusque et romaine*. Paris.

³⁶ Kobakhidze 2012- 2013, 151-160.

Keller, W. 1985. *La civiltà etrusca*. Milano.

Kobakhidze, Ekaterine. 2012-2013. "Etruscans in the context of European Identity." *Phasis, Greek and Roman Studies*. vol 15-16. Tbilisi: Logos.

კობახიძე, ეკატერინე. 2007. *ეტრუსკები ანტიკურ ლიტერატურაში*. თბილისი: პროგრამა „ლოგოსი“.

კობახიძე, ეკატერინე. 1994. *ეტრუსკული საკულტო ტერმინოლოგია*. თბილისი

Maetzke, Guglielmo. 1999. "Una ipotesi sulla scena del teatro Etrusco – Italico." In *Incontro di studi in memoria di Massimo Pallottino*, Istituto Nazionale di Studi Etruschi ed Italia. Pisa, Roma.

Немировский, Харсекин. 1983. *Этрусски от мифа к истории*. Москва.

Nilsson, M. P. 1950. *The Minoan-Mycenean Religion and its Survival in Greek Religion*. Lund.

Pallottino, M. 1952. *Etruscan Painting*. Scira, New York.

Pallottino, M. 1984. *Etruscologia*. Milano.

Pandolfini, Maristella. 2000. "Scrittura." In *Dizionario illustrato della civiltà etrusca*. Firenze.

Prayon. "Architecture." 1986. In *Etruscan life and Afterlife*. Detroit.

Staccioli, R. A. *Gli Etruschi, Mito, Realtà*. Roma.

Walde, A. and Hofmann J. B. 1982. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*.

Weege, Fr. 1921. *Die Malerei der Etrusker*. Halle.

ჯავახიშვილი, ივანე. 1979. *ქართველების წარმართობა*. თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი I. თბილისი.

Ekaterine Kobakhidze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Roma Etrusca

Key words: Etruscans; Romans; Etruscan Rome; Classical sources.

Abstract: Etruscan heritage, renowned among ancient Mediterranean cultures for its high level of development and originality, is praised, *inter alia*, for its contribution to antiquity and, especially, to Roman civilization. *Roma Etrusca* (“Etruscan Rome”) sheds light on this issue.

Revealing the role of Etruscan heritage in Roman culture is important for studying formation of Roman civilization and it is even more compelling to research its impact on development of European culture *via Roma*. It is essential to identify what were the meanings of different elements in Etruscan realm and what value and meaning have they gained in other cultural environments and chronological periods.

The information is compiled and analyzed based on sources from antiquity, as well archeological data and current studies. Due to multifaceted nature of the research problem, the paper relies on thematic principle, which implies compilation of materials around specific substance-based groups. Along with theoretical reflection each group is supplemented by linguistic material, more specifically, by analysis of terms, which either undoubtedly, or presumably are of Etruscan origin.

The borrowed Etruscan elements served as determining and fundamental factors in formation of a range of institutions in Roman world. Hence, the Roman polity, religious cults, military system, language, culture, and everyday life have been influenced by Etruscan component, which, importantly enough, the Roman world adopted while forming its own conceptions.

On this background it is valid to conclude that Etruscan element represents a substrate for Roman culture as distinct from, for instance, Greek culture, which can be viewed as adherent layer

At the same time the Etruscan component, having constituted an integral part of Roman civilization, *via Roma* had an important influence on formation and development of European cultures.